

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग चार-ब

वर्ष ५, अंक ८६]

सोमवार, जुलै १, २०१९/आषाढ १०, शके १९४१

[पृष्ठे ३६, किंमत : रुपये ९.००

असाधारण क्रमांक २०३

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र शासनाने महाराष्ट्र अधिनियमांन्वये तयार केलेले
(भाग एक, एक-अ आणि एक-ल यांमध्ये प्रसिद्ध केलेले नियम व आदेश यांब्यतिरिक्त) नियम व आदेश.

नगरविकास विभाग

मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक १ जुलै २०१९

अधिसूचना

महाराष्ट्र नगरपरिषद, नगरपंचायत व औद्योगिक वसाहती अधिनियम, १९६५.

क्रमांक एसडब्ल्यूएम/२०१८/सीआर १२६ (२)/नवि-३४.—ज्याअर्थी महाराष्ट्र नगरपरिषद, नगरपंचायत व औद्योगिक वसाहती अधिनियम, १९६५ (ह्यानंतर “सदर अधिनियम” असा उल्लेख केला आहे) मधील कलम ३१२ (अ) अन्वये प्राप्त अधिकाराच्या अनुषंगाने नगरविकास विभागाचा दिनांक १९ डिसेंबर २०१८ रोजीचा शासन अधिसूचना क्रमांक एसडब्ल्यूएम/२०१८/सीआर १२६ (२) / नवि-३४, महाराष्ट्र शासनाच्या दिनांक १९ डिसेंबर २०१८ रोजीच्या राजपत्रात प्रसिद्ध करण्यात आला आहे. महाराष्ट्र शासनाने, सदर उपविधीची राज्यातील नगरपरिषद व नगरपंचायतींमध्ये अंमलबजावणी करण्याच्या प्रस्तावावर सदर शासन अधिसूचना महाराष्ट्र शासनाच्या राजपत्रात प्रसिद्ध केल्याच्या दिनांकापासून १५ दिवसांचे आत आक्षेप व सूचना मागविल्या होत्या.

आणि ज्याअर्थी सदर शासन निर्णयाच्या अनुषंगाने नमूद कालावधी मध्ये शासनाला एक आक्षेप व सूचना प्राप्त झाली आहे.

त्याअर्थी सदर आक्षेप व सूचनांचा विचार केल्यावर महाराष्ट्र शासन सदर उपविधींना अंतिम स्वरूप देत असून सदर अधिनियमाच्या कलम ३१२ (अ) अन्वये प्राप्त व ह्या बाबतीत प्राप्त अन्य अधिकारांच्या अनुषंगाने महाराष्ट्र शासन महाराष्ट्र राज्यातील नगरपरिषदा व नगरपंचायतींमध्ये सदर उपविधींची अंमलबजावणी करण्याचे निर्देश देत आहे.

१. थोडक्यात नाव व सुरुवात :—(१) जशी बाब असेल त्यानुसार, सदर उपविधी “नगरपरिषद / नगरपंचायती यांच्यासाठी घनकचरा (व्यवस्थापन व हाताळणी), स्वच्छता व आरोग्य उपविधी” म्हणून ओळखले जातील व ते सदर अधिसूचनेच्या दिनांकापासून अंमलात येतील.

(२) महाराष्ट्र नगरपरिषद, नगर पंचायत, व औद्योगिक वसाहती अधिनियम, १९६५ व घनकचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ मध्ये दुरुस्ती होईपर्यंत सदर उपविधी अंमलात राहतील व अशा दुरुस्तीची रीतसर सूचना महाराष्ट्र राज्यातील स्थानिक वर्तमानपत्रातून प्रसिद्ध करावी लागेल.

२. **व्याप्ती** :— सदर उपविधी हे महाराष्ट्र राज्यामधील सर्व नगरपरिषद / नगरपंचायतींना व त्यांच्या हद्दीमधील सर्व सार्वजनिक स्थळांना, घनकचरा निर्माण करणाऱ्या सर्व घटकांना व कोणत्याही व्यक्तीच्या मालकीच्या किंवा त्यांच्या ताब्यातील आवाराला लागू राहिल.

३. सदर उपविधीसोबत जोडलेल्या अनुसूचीतील खालील शब्दांना निम्नलिखित व्याख्येप्रमाणे अर्थ असेल.—

३.१ “अंगण/आवार/जागा म्हणजे कोणत्याही मालमत्तेच्या पुढे किंवा कोणत्याही बाजूच्या लगत रस्त्यापर्यंत पदपथ, वाहिनी, नाला, भूखंड किंवा आवार असलेली जागा ;

३.२ “वायुजीवी पद्धतीने कचऱ्याचे खत तयार करणे” म्हणजे प्राणवायूचा वापर करून सेंद्रिय पदार्थांचे सूक्ष्मज्वीय विघटन समाविष्ट असणारी नियंत्रित प्रक्रिया ;

३.३ “अभिकरण / अभिकर्ता ” म्हणजे रस्ते झाडणे, कचरा गोळा करणे, शुल्क / दंड वसूल करणे व अन्य अशा सुपूर्त केलेल्या कर्तव्यांचे किंवा कार्यांचे निर्वाहन करण्यासाठी नगरपरिषद /नगरपंचायतीने नियुक्त किंवा प्राधिकृत केलेली संस्था / व्यक्ती ;

३.४ “अवायुजीवी पचन ” म्हणजे प्राणवायूचा वापर न करता सेंद्रिय पदार्थांचे सूक्ष्मज्वीय विघटन समाविष्ट असणारी नियंत्रित प्रक्रिया ;

३.५ “प्राधिकृतता ” म्हणजे जशी बाब असेल त्यानुसार राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळ किंवा प्रदूषण नियंत्रण समिती यांनी घनकचऱ्यावर प्रक्रिया करून त्याची विल्हेवाट लावण्यासाठी जबाबदार, सुविधेच्या प्रचालकाला किंवा स्थानीय नागरी प्राधिकरणाला किंवा अन्य अभिकरणाला दिलेली परवानगी ;

३.६ “जैवअपघटनिय कचरा” म्हणजे सूक्ष्म जिवाणूकडून साध्या स्थिर संयुगामध्ये विघटन करता येणारे कोणतेही सेंद्रिय साहित्य ; उदाहरणार्थ झाडे व प्राणिज उत्पन्न कचरा, स्वयंपाकघरातील कचरा, अन्न व फुलांचा कचरा, पानांचा कचरा, बागेतील कचरा, प्राण्यांचे शेण, मासे / मांस यांचा कचरा व सूक्ष्म जीवाणूकडून विघटन / अवक्रमित होणारे इतर कोणतेही साहित्य ;

३.७ “जैववैद्यकीय कचरा” म्हणजे मनुष्य किंवा प्राणी यांचे रोगनिदान, उपचार किंवा लसीकरण ह्यामधून किंवा त्याच्याशी संबंधित कोणत्याही संशोधन प्रक्रियेतून किंवा उत्पादनातून किंवा जीवशास्त्रीय चाचण्यामधून व उपविधीच्या अनुसूची -४ मधील नमूद वर्गवारीतून निर्माण होणारा कचरा ;

३.८ “जैवमिथेनीकरण” म्हणजे मिथेनयुक्त जैववायू निर्माण करण्यासाठी सेंद्रिय वस्तूवर सूक्ष्मजीव प्रक्रिया करून त्यांचे विकरयुक्त विघटन करण्याची प्रक्रिया ;

३.९ “व्यापार चिन्ह मालक ” म्हणजे नोंदणीकृत व्यापारचिन्हाखाली कोणतीही वस्तू विक्री करणारी कोणतीही कंपनी किंवा व्यक्ती ;

३.१० “प्रत्यारोधन विभाग” म्हणजे दररोज ५ टन स्थापित क्षमतेपेक्षा जास्त घनकचरा प्रक्रिया व विल्हेवाट सुविधेत ठेवावयाचा ना विकास विभाग. घनकचरा प्रक्रिया व विल्हेवाट सुविधेला वाटप झालेल्या एकूण क्षेत्रफळामध्ये सदर विभाग असेल ;

३.११ “मोठ्या प्रमाणावरील कचरा निर्माते” म्हणजे घर(रे) / सदनिकांचे मालक भोगवटादार किंवा त्यांचे प्रतिनिधित्व करणारी कोणतीही व्यक्ती, घरे / सदनिकांचे समूह, गृहनिर्माण संस्था / संकुल(ले) , उपहारगृह (हे) ; हॉटेल, बाजारपेठ (ठा), औद्योगिक वसाहत (ती), खरेदी संकुल(ले) / मॉल व त्यामध्ये दररोज सरासरी १०० किलो पेक्षा जास्त कचरा निर्माण करणारी केंद्र शासनाची मंत्रालये, विभाग किंवा उपक्रम, राज्य शासनाचे विभाग किंवा उपक्रम, स्थानिक स्वराज्य संस्था, सार्वजनिक उपक्रम किंवा खाजगी कंपनी, रुग्णालय(ये), परिचरगृह (हे), शाळा, महाविद्यालय (ये), व्यावसायिक आस्थापना, प्रार्थनास्थळे, क्रीडाभूमी व क्रीडा संकुले, संघ किंवा मंडळे, व्यायामशाळा, विवाह कार्यालये, करमणूक / मनोरंजन संकुले ; किंवा संबंधित विभाग / क्षेत्रफळातील महानगरपालिकेच्या अधिकाऱ्यांनी विनिर्दिष्टपणे अधिसूचित केलेले आस्थापना स्रोत / आवारे समाविष्ट आहेत ;

३.१२ “मोठ्या प्रमाणावरील बगीचा व फलोद्यानातील कचरा” म्हणजे जैवअपघटनिय कचरा गोळा करण्याच्या दैनंदिन प्रणालीत समाविष्ट न करता येणारा बाग, बगीचे, रहदारीचे चौक, रस्त्याचे कोपरे इत्यादी तसेच गवत व लाकडाचे कापलेले तुकडे, तृण, तसेच छाटणी केलेल्या फांद्या, डहाळ्या, लाकडाची फोलपटे, काड्या किंवा मृत पाने, पाचोळा असा कर्बयुक्त लाकडी पदार्थ ;

३.१३ “ नियम / उपविधी ” म्हणजे सदर उपविधीची त्यांच्या हद्दीत अंमलबजावणी करण्यासाठी राज्य / नागरी स्थानीय संस्था, जनगणना नगर व अधिसूचित वसाहतींनी अधिसूचित केलेली नियामक चौकट ;

३.१४ “जनगणना नगर” म्हणजे भारताचे महानिबंधक व जनगणना आयुक्त यांनी अधिसूचित केलेला नागरी विभाग ;

३.१५ “संकलन ” म्हणजे निर्देशित बिंदू किंवा अन्य कुठल्याही स्थळावरून शहरातील घनकचरा उचलणे व तो दूर करणे ;

३.१६ “स्रोताचे ठिकाणी संकलन ” म्हणजे नगरपरिषद / नगरपंचायती कडून कोणत्याही इमारतीचे आवार किंवा इमारतीच्या समूहाचे सामायिक आवारातून शहरी घनकचऱ्याचे प्रत्यक्ष संकलन. ह्यालाच “बिंदूनिहाय संकलन ” असे सुद्धा संबोधण्यात यावे;

३.१७ “ज्वलनक्षम कचरा” म्हणजे प्लास्टिक, काष्ठलगदा सारखे क्लोरीनीत साहित्य वगळून जैवअपघटनिय, पुनर्विकरण, पुनर्वापरयोग्य व धोकादायक व प्रतिकिलो १५०० उष्मांक पेक्षा कमी किमान ऊर्जा उत्पादक मूल्य नसलेला कचरा ;

३.१८ “मिश्रण” म्हणजे गांडूळ खत मिश्रण प्रक्रीयेसहित - सदर प्रक्रीयेत जैवअपघटनिय कचऱ्याचे मिश्रखतात रुपांतर करण्यासाठी गांडूळांचा उपयोग करण्यात येतो. § सेंद्रिय कचऱ्याचे सूक्ष्म जीवाणूयुक्त अपघटन / अवक्रमण / खंडन करण्याची नियंत्रित प्रक्रीया ;

३.१९ “समुदायास पुरवावयाची सेवा” म्हणजे रस्ते झाडणे, भिंती व रोप रक्षक जाळी स्वच्छ करणे इत्यादी ;

३.२० “कंत्राटदार” म्हणजे सेवादार प्राधिकरणासाठी सेवा किंवा काम हाती घेण्यासाठी साहित्य, मजूर इत्यादी पुरविण्याचे काम करणारी व्यक्ती किंवा संस्था ;

३.२१ “बांधकाम व इमारत पाडकामाचा कचरा” म्हणजे राडारोडा, बांधकाम, पुनर्रचना, दुरुस्ती व बांधलेल्या संरचना पाडण्याच्या कामामुळे निर्माण होणारा बांधकाम साहित्य, मलबा व रबड यांचा कचरा ;

३.२२ “सह प्रक्रीया” म्हणजे प्रतिकिलो १५०० उष्मांक पेक्षा जास्त किमान ऊर्जा उत्पादक मूल्य असलेल्या जैवअपघटनिय , पुनर्विकरण शक्य नसलेल्या घनकचऱ्याचा खनिजांचे नैसर्गिक स्रोत व औद्योगिक प्रक्रीयेतील जीवाश्म इंधनाच्या बदल्यात कच्चा माल म्हणून किंवा उर्जेचा स्रोत म्हणून किंवा दोन्ही साठी उपयोग करणे ;

३.२३ “विकेंद्रित प्रक्रीया” म्हणजे कचऱ्याची प्रक्रीया किंवा विल्हेवाट लावण्यासाठीची वाहतूक किमान ठेवण्यासाठी जैवअपघटनिय कचऱ्याच्या स्थानिक प्रक्रीया सुविधांची विविध ठिकाणी स्थापना करून पुनर्विकरण केलेला कचरा त्यांच्या स्रोतापाशीच संकलित करणे ;

३.२४ “सुपूरद करणे” म्हणजे कचरा स्वीकारणाऱ्या नगरपरिषद /नगरपंचायतीच्या कामगाराला किंवा नगरपरिषद / नगर पंचायतीने नियुक्त, प्राधिकृत केलेल्या किंवा परवाना दिलेल्या केलेल्या व्यक्तीकडे कोणत्याही प्रकारच्या घनकचरा देणे ;

३.२५ “विल्हेवाट” म्हणजे अनुसूची १ मध्ये विनिर्दिष्ट केल्यानुसार भूजल, पृष्ठभागावरील पाणी, सभोवतालची हवा व पशुपक्षांना आकर्षित करणाऱ्या स्थळांना प्रदूषित न करण्यासाठी प्रक्रीयोत्तर शिल्लक घनकचऱ्याची सुरक्षित विल्हेवाट व रस्त्यांचे सक्रीय झाडणे व पृष्ठभागावरील सांडपाण्यातील गाळ उपसणे ;

३.२६ “घरगुती घातक कचरा” म्हणजे फेकून दिलेले रंगाचे डबे, कीटकनाशकाचे डबे, सी एफ एल दिवे, ट्यूब लाईट, मुदत संपलेल्या औषधांसहित सर्व औषधे, तुटलेले पाऱ्याचे तापमानमापक, विजेऱ्या, वापरलेल्या सुया व सिरीज, प्रदूषित झालेले मापक इत्यादी घरगुती स्तरावर निर्माण झालेला कचरा ;

३.२७ " दारोदार संकलन " म्हणजे घरे, दुकाने, व्यवसायिक आस्थापना, कार्यालये, संस्था किंवा अन्य बिगर रहिवासी आवारे, इथून घनकचरा संकलित करणे व त्यामध्ये गृहनिर्माण संस्था, बहुमजली ईमारती, मोठी निवासी, व्यापारी किंवा संस्थात्मक संकुले किंवा आवारे यांच्या तळमजल्यावरील विवक्षित ठिकाणी किंवा प्रवेशद्वारावर घनकचरा संकलन करणे ;

३.२८ "दारोदार संकलन प्रणाली § नगर परिषद /नगर पंचायत वाहन" म्हणजे शहरातील घन कचरा बिंदूवार संकलित करण्यासाठी घंटागाडी / वाहन / छकडा, मोटार, हातगाडी, सायकल, सायकल रिक्षा, स्वयंचलित रिक्षा, किंवा चाकांवरील अन्य वाहतुकीचे रस्त्यावर वापरता येणारे कोणतेही वाहन असणारी यंत्रणा ;

३.२९ "सुका कचरा" म्हणजे जैवअपघटनिय कचरा व रस्त्यावरील निरुपयोगी कचरा व त्यामध्ये पुनर्विकरण करण्यास योग्य व अयोग्य कचरा, ज्वलनशील कचरा व मासिकपाळी दरम्यान वापरावयाचे वस्त्र व छोट्या मुलांचे डायपर इत्यादी समाविष्ट आहेत ;

३.३० "सुका कचरा" म्हणजे सदर उपविधीच्या कलम ५.१ (६) मध्ये संदर्भित करण्यात आलेल्या शहरातील घनकचऱ्याची वर्गवारी ;

३.३१ "सुका कचरा वर्गीकरण केंद्र" म्हणजे कोरडा कचरा स्वीकारून त्याचे वर्गीकरण करण्यासाठी प्राधिकृत किंवा निर्देशित केलेली कोणतीही नगरपरिषद /नगरपंचायतीची किंवा शासकीय जमीन, पडवी , खोपटे किंवा बांधकाम किंवा सार्वजनिक आवार ;

३.३२ "क्षेपणभूमी" म्हणजे आरोग्यपूर्ण जमीन भरावाच्या कोणत्याही तत्वांचे पालन न करता घनकचऱ्याची विल्हेवाट लावण्यासाठी उपयोग केली जाणारी जमीन ;

३.३३ "उत्पादकांची जबाबदारी" म्हणजे प्लास्टिक, पत्रा, काच, पन्हेळी, खोकी इत्यादी वेष्टन उत्पादनाच्या उत्पादकाची पर्यावरणाच्या समर्थ व्यवस्थापनासाठी सदर वेष्टणाच्या साहित्याचे आयुष्य संपेपर्यंत असलेली जबाबदारी ;

३.३४ "सुविधा" म्हणजे वर्गीकरण, पुनर्प्राप्ती, साठवण, संकलन, पुनर्विकरण, प्रक्रिया, उपचार किंवा सुरक्षित विल्हेवाट लावणे इत्यादी घनकचरा व्यवस्थापनातील प्रक्रिया करता येतील अशी आस्थापना ;

३.३५ " शास्ती " म्हणजे कचरा प्रचालक किंवा कचरा प्रक्रिया व विल्हेवाट सुविधांच्या प्रचालकांवर सदर उपविधी मधील निर्देशांचे अनुपालन न केल्याबद्दल ठोठावलेला दंड ;

३.३६ "कचरानिर्माते" म्हणजे नगरपरिषद /नगरपंचायतीच्या हद्दीत शहरी घनकचरा निर्माण करणारी कोणतीही व्यक्ती ;

३.३७ "हाताळणी" मध्ये घनकचऱ्याचे वर्गीकरण, विलगीकरण, मालाची पुनर्प्राप्ती, संकलन, दुय्यम साठवण, तुकडे तुकडे करणे, चिरफळ्या, गाळप, चिरडणे, चढविणे, उतरविणे, वाहतूक, प्रक्रिया व विल्हेवाट समाविष्ट आहे ;

३.३८ "धोकादायक कचरा" म्हणजे त्याच्या अंगभूत किंवा इतर पदार्थांशी किंवा कचऱ्याशी संपर्कामुळे निर्माण होणाऱ्या भौतिक, रासायनिक, प्रतिक्रियाशील, विषारी, स्फोटक किंवा संक्षारक गुणधर्मांमुळे आरोग्य किंवा पर्यावरणाला धोका पोहोचवतो किंवा पोहोचवण्याची शक्यता असते असा कचरा व सदर उपविधीच्या अनुसूची ३ मध्ये विनिर्दिष्टपणे सूचिबद्ध केलेला सर्व प्रकारचा कचरा समावेश असेल ;

३.३९ "घरातील घळ " / गल्ली /सेवा क्षेत्र म्हणजे सांडपाण्यासाठी किंवा शौचालय, घाणेरडी ओंगळ जागा किंवा अन्य गलिच्छ किंवा प्रदूषित ठिकाणी स्वच्छता करण्यासाठी नियुक्त केलेल्या व्यक्तीला जाण्यायेण्यासाठी वेगळा बांधलेला किंवा काढलेला जमिनीचा पट्टा किंवा मार्ग ;

३.४० "उष्मायन" म्हणजे उच्च तापमानाला घनकचरा ज्वलन किंवा दहन करून त्याचे उष्णतापूर्वक अवक्रमण करणे ;

३.४१ "निष्क्रिय " म्हणजे जैवअपघटनिय, पुनर्विकरण किंवा ज्वलन करण्यायोग्य नसलेला कचरा तसेच रस्ते झाडताना आलेली धूळ किंवा पृष्ठभागावरील सांडपाण्यातून आलेला गाळ ;

३.४२ "निष्क्रिय घनकचरा" म्हणजे भौतिक , रासायनिक व जैव गुणधर्मांमुळे जमिनीत आरोग्यपूर्ण भराव करण्यास अयोग्य असलेला घनकचरा किंवा प्रक्रियेतील शिल्लक पदार्थ ;

३.४३ “अनौपचारिक कचरा संकलक” ह्यामध्ये पुनर्विकरण योग्य मालाचे संकलन, वर्गीकरण, विक्री व खरेदी मध्ये गुंतलेल्या व्यक्ती, संस्था किंवा कचरा व्यावसायिक समाविष्ट आहेत ;

३.४४ “भरावाची जागा” म्हणजे उर्वरित घनकचरा साठवणूक करण्यासाठीची जमीन भरण्याची जागा व तिथे भूजल, पृष्ठभागावरील पाणी यांची हवेत उडणारी धूळ, वाऱ्याने वाहत येणारा कचरा, घाणेरडा वास, ज्वलनशील धोकादायक, पक्षी, कीटक, जंतू, हरितगृह वायू, अस्थिर उतार व झीजेपासून संरक्षण करण्यासाठी उपाययोजना केलेल्या असतात ;

३.४५ “लिचेट” म्हणजे घनकचरा किंवा अन्य माध्यमातून बाहेर पडणारा व गळणारा द्रव पदार्थ व त्यामध्ये माध्यमात विरघळलेले कण असतात ;

३.४६ “केर-कचरा” म्हणजे सदर उपविधीमधील प्रतिबंधाच्या विरोधात सोडल्यास, फेकल्यास, पसरल्यास, जमा केल्यास किंवा साफ न केल्यास किंवा उचलल्यास उपद्रव, घाण, अनारोग्य, कुरूपता निर्माण होईल व स्वच्छता, सार्वजनिक शिस्त व हालचालीला , पर्यावरण, सार्वजनिक आरोग्य आणि कोणताही नाकारलेला किंवा अन्य घनकचरा पदार्थ ;

३.४७ “कचरा फेकणे” म्हणजे कचरा पडेल, पसरेल, उडेल, झिरपेल, किंवा अन्यथा निसटेल किंवा तसे होण्याची शक्यता निर्माण होईल अशा पद्धतीने सार्वजनिक किंवा खासगी ठिकाणी फेकणे किंवा फेकला जाण्यास परवानगी देणे किंवा कारणीभूत ठरणे ;

३.४८ सदर उपविधीच्या प्रयोजनार्थ “ स्थानिक संस्था” म्हणजे नगरपरिषद/नगरपंचायत व महाराष्ट्रातील कोणतीही अधिसूचित स्थानिक संस्था समाविष्ट आहे ;

३.४९ “लीसोमिटर” म्हणजे मातीच्या थरातून पाण्याच्या हालचालीचे मोजमाप करणारे उपकरण किंवा निक्षालीत पाण्याची गुणवत्ता तपासणी करण्यासाठी त्याचा उपयोग केला जातो.

३.५० “बाजारपेठ” म्हणजे विक्रेते व खरेदीदार यांच्या जमावावर कोणतेही नियमन नसलेली किंवा बाजारात नेहमी येणाऱ्या जाणाऱ्या व्यक्तीच्या व्यवसायावर जागेचा मालक किंवा अन्य कोणत्याही व्यक्तीकडून नियंत्रण होण्याच्या निरपेक्ष जिथे मासे, मास, फळे, भाज्या, प्राणी व माणसाला आवश्यक अशा अन्य वस्तू यांचा व्यापार करण्यासाठी जिथे लोक जमतात किंवा एकत्र येतात, अशी जागा ;

३.५१ “साहित्य पुनर्प्राप्ती सुविधा” (MRF) म्हणजे जिथे नियम २ मध्ये नमूद स्थानिक किंवा अन्य संस्था किंवा त्यांनी प्राधिकृत केलेल्या व्यक्ती किंवा अभिकरणे मिश्रण न करता येणारा घनकचरा तात्पुरता साठवण करू शकतील व त्याची प्रक्रिया किंवा विल्हेवाट लावण्यापूर्वी प्राधिकृत अनौपचारिक कचरावेचक किंवा त्यांनी नेमलेले अन्य कामगार यांना त्याचे विलगीकरण, वर्गीकरण, किंवा पुनर्विकरण करण्यासाठी मालाची पुनर्प्राप्ती करण्यासाठी दिलेली जागा ;

३.५२ “मुख्याधिकारी” म्हणजे महाराष्ट्र नगरपरिषद, नगर पंचायत व औद्योगिक वसाहती अधिनियम, १९६५ नुसार नेमण्यात आलेले नगरपरिषद/ नगरपंचायतचे मुख्याधिकारी.

३.५३ “नगरपरिषद/नगरपंचायत” म्हणजे महाराष्ट्र नगरपरिषद, नगरपंचायत व औद्योगिक वसाहती अधिनियम, १९६५ (अधिनियम क्रमांक XL) अन्वये स्थापित नगरपरिषद/नगरपंचायत.

३.५४ “नागरी घनकचरा” ह्यामध्ये नगरपरिषद/नगरपंचायत किंवा अधिसूचित स्थानिक संस्था यांच्या हद्दीत निर्माण होणारा घन किंवा निम्नघन स्वरूपातील निवासी व व्यापारी स्वरूपाचा कचरा व (उपविधी मधील तरतुदीनुसार) पूर्ण प्रक्रिया केलेला जैववैद्यकीय कचरा समाविष्ट आहे. परंतु औद्योगिक धोकादायक कचरा समाविष्ट नाही ;

३.५५ “जैवअपघटनिय नसलेला कचरा” म्हणजे ज्याचे सूक्ष्मजीवांकडून साध्या स्थिर संयुगांमध्ये अवक्रमण होऊ शकत नाही असा कोणताही कचरा ;

३.५६ “उपद्रव” मध्ये दृष्टी, गंध, श्रवण, श्वासोच्छ्वास, मर्यादशीलता किंवा प्रतिष्ठा ह्या जाणिवांचा अपमान होईल किंवा हालचाल, काम, विश्रांती किंवा निद्रेत अडथळा येईल किंवा जीवनास धोकादायक किंवा आरोग्य किंवा संपत्ती यांना हानी पोहोचवणारी किंवा पोहोचवू शकणारी कोणतीही कृती, टाळाटाळ, जागा, पशु किंवा गोष्ट समाविष्ट आहेत ;

३.५७ “उपद्रव शोधक” (NDs) म्हणजे सदर उपविधीनुसार सार्वजनिक उपद्रवाची कृत्ये शोधण्यासाठी नगरपरिषद /नगरपंचायतीने नेमलेले कर्मचारी ;

३.५८ “भोगवटादार” मध्ये— (क) जी जमीन किंवा इमारत किंवा त्यांचा कोणताही हिस्सा यांचा कोणत्याही कारणासाठी उपयोग करण्यासाठी किंवा उपभोग घेण्यासाठी त्या जमीन किंवा इमारतीच्या मालकांना उपयोग करणाऱ्या किंवा उपभोग घेणाऱ्या व्यक्ती भाडे अदा केले जात आहे किंवा देय आहे अशा व्यक्ती ;

(ख) त्याची जमीन किंवा इमारत यांचा ताबा असणारा किंवा त्याचा अन्यथा उपयोग करणारा मालक ;

(ग) कोणत्याही जमीन किंवा इमारतीत कोणतेही भाडे न भरणारा रहिवास करणारा भाडेकरू ;

(घ) कुठलीही जमीन किंवा इमारत यांचा उपभोग घेणारा अनुज्ञप्तीधारक ; व

(च) कोणत्याही जमीन किंवा जमिनीचा उपभोग घेण्यासाठी मालकाला भरपाई देणे लागत असलेली कोणतीही व्यक्ती ;

(छ) निर्वासित संपत्ती प्रशासन अधिनियमाच्या अंतर्गत निर्वासित संपत्तीत निहित हितसंबंध असलेला अभिरक्षक ; आणि

(ज) रेल्वेचे सरव्यवस्थापक व कोणत्याही शासकीय विभागाचे मुख्य हे त्यांच्या नियंत्रणातील मिळकतीच्या संबंधित अभिरक्षक असतील ;

३.५९ " सुविधा/सवलतीचा प्रचालक " म्हणजे जी व्यक्ती किंवा संस्था घनकचरा हाताळणी, संकलन, वर्गीकरण, साठवणूक, वाहतूक, प्रक्रिया, व विल्हेवाट यांचा मक्ता परीचालीत करत आहे व त्यामध्ये स्थानिक संस्था / नगरपरिषद /नगरपंचायत यांनी त्यांच्या हद्दीतील घनकचरा हाताळणी व व्यवस्थापन करण्यासाठी नियुक्त केलेली अन्य संस्था किंवा अभिकरण समाविष्ट असेल ;

३.६० “पॅलेट (गोळे) तयार करणे ” म्हणजे घनकचऱ्यापासून तयार केलेल्या छोट्या घन / घनकल्प किंवा रंभाकार तुकडे करण्याची प्रक्रिया व त्यामध्ये कचऱ्यापासून प्राप्त केलेल्या इंधनाच्या गोळ्या सुद्धा समाविष्ट आहेत.

३.६१ “व्यक्ती ” म्हणजे कोणतीही व्यक्ती व त्यामध्ये कोणतेही दुकान किंवा आस्थापना किंवा निगमित केलेली किंवा न केलेली संस्था किंवा कंपनी किंवा संघटना किंवा व्यक्तींचा संघ व त्यांचे अभिकर्ते, अभिहस्तांकित समाविष्ट आहेत ;

३.६२ “बिंदूवार संकलन” म्हणजे जनकाने संकलन व साठवण केलेला घनकचरा नगरपरिषद/नगरपंचायतीने विनिर्दिष्ट केलेल्या संकलन बिंदूपर्यंत आणून त्या बिंदूला त्याचे संकलन करून नगरपरिषद/नगरपंचायतीने त्याप्रीत्यर्थ तरतूद/नियुक्त केलेल्या वाहनात त्याचे वितरण करण्याची प्रणाली ;

३.६३ “आवार” म्हणजे कोणतीही जमीन किंवा इमारत किंवा त्याचा हिस्सा व त्यामध्ये—

(क) एखाद्या इमारतीला किंवा तिच्या भागाला लागून असलेला बगीचा, मैदान किंवा पडघर ; आणि

(ख) इमारत किंवा तिच्या कोणत्याही भागाचा लाभदायक उपभोग घेण्यासाठी त्यांना जोडलेली जुळवणी समाविष्ट आहे. ;

३.६४ “प्राथमिक संकलन ” म्हणजे घरे, दुकाने, कार्यालये, किंवा अन्य बिगर निवासी आवारातून किंवा संकलन बिंदू पासून किंवा स्थानिक संस्थेने विनिर्दिष्ट केलेल्या अन्य ठिकाणा सहित निर्मित स्रोतापासून घनकचरा संकलित करून उचलणे व तिथून काढणे ;

३.६५ “प्रक्रिया” म्हणजे पुनर्वापर, पुनर्विकरण किंवा नवीन वस्तूंमध्ये रूपांतरण करण्यासाठी किंवा जमिनीत जिरविण्यास योग्य बनविण्यासाठी घनकचऱ्यावर केली जाणारी शास्त्रोक्त प्रक्रिया ;

३.६६ “सार्वजनिक उपद्रव” म्हणजे कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी (व्याख्या केल्यानुसार) उपद्रव ठरू शकेल असे कोणतेही कृत्य, वगळ, गुन्हा किंवा चुकीची बाब. ;

३.६७ “सार्वजनिक स्थळ” म्हणजे जरी सार्वजनिकरित्या वापरली जात असली किंवा नसली, तरीही जी सार्वजनिक रित्या वापरली व उपभोग केली जाण्यासाठी खुली आहे, अशी जागा ;

३.६८ “मलबा” ह्यामध्ये राख, तुटलेल्या विटा, काचा, राडारोडा, उखळ व घाण नसलेली कुठलीही नाकारलेली गोष्ट समाविष्ट आहे ;

३.६९ “धारकपात्र” म्हणजे वेळोवेळी नगरपरिषद/नगरपंचायतीकडून विनिर्दिष्ट केल्या जाणाऱ्या कोणत्याही प्रकारच्या कचऱ्याची साठवण करण्यासाठी वापरली जाणारी कचराकुंडी व पिशव्यांसहित डबा ;

३.७० “पुनर्विकरण” म्हणजे विलगीकरण केलेला पण जैवअपघटनिय घनकचरा नवीन उत्पादनामध्ये परावर्तित करण्यासाठीची प्रक्रिया नवीन उत्पादने मूळ उत्पादनाप्रमाणे असतीलच असे नाही ;

३.७१ “पुनर्विकास” म्हणजे जिथे मूळ निवासी किंवा व्यापारी इमारत व अन्य पायाभूत सुविधा पडझड झालेल्या अवस्थेत उभ्या आहेत, त्याच ठिकाणी त्यांची पुनर्बांधणी करणे ;

३.७२ “ टाकाऊ पदार्थापासून व्युत्पन्न इंधन ” म्हणजे प्लास्टिक, लाकूड, लगदा किंवा क्लोरीनेट केलेले साहित्य वगळून सेंद्रिय कचरा वाळवून, निर्जळीकरण , चिरफळ्या करून व सघन करून व्युत्पन्न केलेले इंधन ;

३.७३ “अस्वीकार” म्हणजे सद्यः अवस्थेत जनक खप , वापर, प्रक्रिया करू शकत नाही असा निरनिराळ्या प्रक्रिया, उपक्रम, ह्यामधून निर्माण झालेले विघटन होऊ शकणारे किंवा न होऊ शकणारे घन किंवा निम्नघन स्वरूपातील कचरा ;

३.७४ “उर्वरित घनकचरा” म्हणजे पुनर्विकरण किंवा पुढील प्रक्रिया करण्यासाठी योग्य नसलेल्या घनकचरा प्रक्रिया सुविधा यामधील उर्वरित कचरा ;

३.७५ “आरोग्यपूर्ण पद्धतीने जमीन भरणे ” म्हणजे उर्वरित व प्रक्रियायोग्य नसलेला घनकचरा भरण्यासाठी तिथे भूजल, पृष्ठभागावरील पाणी यांचे हवेत उडणारी धूळ, वाऱ्याने वाहत येणारा कचरा, घाणेरडा वास, ज्वलनशील धोकादायक, पक्षी, कीटक, जंतू, हरितगृह वायू, अस्थिर उतार व झीजे पासून संरक्षण करण्यासाठी उपाययोजना केलेल्या असतात, अशी जमिनीवरील सुविधा ;

३.७६ “आरोग्यविषयक व्यवस्था ” म्हणजे आरोग्याचे प्रवर्तन व पर्यावरणीय घटकांमुळे होणारी रोगराई व आरोग्याच्या अन्य तक्रारींना प्रतिबंध करणे. मात्र महाराष्ट्र नगरपरिषद/नगरपंचायत आरोग्य व्यवस्था व सार्वजनिक आरोग्य उपविधीतील व महाराष्ट्र नगरपरिषद/नगर पंचायत हिवाताप व अन्य मच्छरजन्य रोग उपविधी इत्यादी मधील आरोग्यविषयक तरतुदी ह्या पूर्वीप्रमाणेच लागू राहतील.

३.७७ “आरोग्यविषयक कचरा” म्हणजे वापरलेले लहान मुलांचे डायपर्स, मासिक पाळीसाठीचे पॅड, नॅपकिन्स, कंडोम व तत्सम अन्य कचरा ;

३.७८ “अनुसूची ” म्हणजे सदर उपविधीला जोडलेली अनुसूची ;

३.७९ “दुय्यम साठवणूक ” म्हणजे घनकचऱ्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी किंवा त्याची विल्हेवाट लावण्यासाठी प्रक्रिया सुविधा केंद्रात वाहतूक करून पाठविण्यासाठी दुय्यम कचरा साठवण भांडारात किंवा साहित्य पुनर्प्राप्ती सुविधा किंवा डब्यांमध्ये साठवून ठेवणे ;

३.८० “विलगीकरण ” म्हणजे शेती व दुधउद्योगातील जैवअपघटनिय कचरा, पुनर्विकरण कचरा, पुनर्विकरण करण्यायोग्य नसलेला ज्वालाग्राही कचरा, आरोग्य कचरा, निरूपयोगी कचरा, घरगुती धोकादायक कचरा, बांधकाम व विध्वंस कचरा, अशा घनकचऱ्यातील विविध घटकांचे वर्गीकरण व त्यांची वेगवेगळी साठवणूक ;

३.८१ “सेवा पुरवठादार” म्हणजे पाणी, सांडपाणी, वीज, दूरध्वनी, रस्ते, इत्यादी सार्वजनिक उपयोगाच्या सेवा पुरविणारे प्राधिकरण ;

३.८२ “घनकचरा ” म्हणजे नियम २ मधील नमूद स्थानिक प्राधिकरणे व अन्य अस्तित्वांच्या हद्दी मध्ये निर्माण होणारा घन किंवा निम्नघन घरगुती कचरा, आरोग्य विषयक कचरा, व्यावसायिक कचरा, संस्थात्मक कचरा, खानपान सेवा व बाजारपेठेतील कचरा व अन्य बिगर रहिवासी भागातील कचरा, रस्ते झाडताना गोळा होणारा कचरा, पृष्ठभागावरील सांडपाण्याच्या वाहिन्यांमधून काढलेला किंवा संकलित केलेला गाळ, फळबागांचा कचरा, शेती व दुग्ध व्यवसायातील कचरा, औद्योगिक कचरा वगळून प्रक्रिया केलेला जैववैद्यकीय कचरा, इ. कचरा, विजेच्याचा कचरा, किरणोत्सर्गी कचरा ;

३.८३ "वर्गीकरण" म्हणजे पुनर्विकरण शक्य होण्यासाठी मिश्र कचऱ्यातून कागद, प्लास्टिक, पुष्टे, धातू, काच इत्यादी पुनर्वापर करता येणारे घटक वेगळे करणे ; म्हणजेच पुनर्विकरण शक्य होण्यासाठी सेंद्रिय, असेंद्रिय पुनर्विकरण व धोकादायक कचरा वर्गीकरण करणे ;

३.८४ "स्थिरीकरण" म्हणजे जैवअपनिय कचऱ्याचे स्थिर स्थितीत म्हणजेच कोणताही वास किंवा शिंपले उपचार निर्माण न होणारे जैविक विघटन जेणे करून सदर कचरा शेतजमीन, मातीची झीज थांबवण्यासाठीचे नियंत्रण उपाय व मातीच्या उपचारासाठी वापरण्यास योग्य होईल ;

३.८५ "राज्य मंडळ" म्हणजे जसे लागू असेल त्यानुसार राज्याचे प्रदूषण नियंत्रण मंडळ ;

३.८६ "रस्त्यावरील फेरीवाला" म्हणजे कोणत्याही रस्त्यावर, गल्लीत, पादचारी रस्ता, पदपथ, फरसबंदी, सार्वजनिक उद्याने किंवा अन्य कोणत्याही सार्वजनिक किंवा खासगी ठिकाणी तात्पुरत्या स्वरूपाच्या इमारतीतून किंवा जागोजागी फिरून सर्वसामान्य जनतेला विविध वस्तू, माल, कपडे, अन्नपदार्थ किंवा व्यापार करण्यात गुंतलेली कोणतीही व्यक्ती व त्यामध्ये फेरीवाला, विक्रेता, किंवा त्या विभागात किंवा स्थानिक स्तरावर अन्य कोणत्याही संज्ञेने ओळखल्या जाणाऱ्या व्यावसायिकांचा समावेश आहे ; तसेच "रस्त्यावरील विक्री" ह्या शब्दांचा अर्थ त्यातील विविध व्याकरण व भाषिक छटांच्या सह त्यानुसार आकलन करून घेण्यात यावा ;

३.८७ "स्रोत" म्हणजे जिथे कचरा निर्माण होतो, ते आवार ;

३.८८ "स्थिरीकरण झालेला जैवअपघटन योग्य कचरा" म्हणजे जैवअपघटन योग्य कचऱ्यावर यांत्रिक / जैविक उपचार केल्यामुळे (रोगजन्यपासून मुक्त) असा जैविकदृष्ट्या स्थिरीकरण झालेला कचरा ; त्याचे स्थिरीकरण झाल्यावरच कोणत्याही बंधनाशिवाय त्याचा मुक्त वापर करता येतो ;

३.८९ "साठवण" म्हणजे कचरा फेकणे, रोगवहन, भटक्या प्राण्यांचे त्यापाशी फिरकणे व अतिशय घाणेरडा वास टाळण्यासाठी शहरातील घनकचऱ्याचे धारकपात्रात तात्पुरती साठवणूक करणे ;

३.९० "रस्ता" ह्यामध्ये कोणताही हमरस्ता किंवा बांधलेला असलेला किंवा नसलेला व ज्यावर सर्वसामान्य जनतेला ये जा करण्याचा अधिकार आहे असा रस्ता, पथ, गल्ली, चौक, अंगण, आळी, बोळ, रस्तामार्ग, किंवा पूल व पुलावरील पदपथ समाविष्ट आहे ;

३.९१ "अंतर्वेष्टण शुल्क (टिपिंग फी)" म्हणजे शिल्लक घनकचऱ्याची जमिनीतील भरावात विल्हेवाट लावण्यासाठी किंवा कचऱ्यावर प्रक्रिया करणाऱ्या सवलतधारक किंवा प्रचालकाला राज्य शासनाने प्राधिकृत केलेल्या राज्य अभिकरण किंवा स्थानीय प्राधिकरणाने निर्धारित केलेले शुल्क किंवा आधारभूत मूल्य ;

३.९२ "अंतरण स्थानक (ट्रान्सफर स्टेशन)" म्हणजे सर्व घनकचरा संकलित करून तो वाहनातून किंवा डब्यांमधून झाकलेल्या स्थितीत कचऱ्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी आणि / किंवा त्याची विल्हेवाट लावण्यासाठी वाहतूक करण्यासाठी स्थानिक संस्थेने निर्माण केलेले स्थानक ;

३.९३ "वाहतूक" म्हणजे विशेष रचना असलेल्या वाहतूक प्रणालीद्वारे पूर्ण, अंशतः किंवा प्रक्रिया न केलेल्या घनकचऱ्याची झाकलेल्या स्थितीत पर्यावरण पूरक पद्धतीने एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी केलेली वाहतूक, जेणे करून कचरा फेकणे, रोगवहन, भटक्या प्राण्यांचे त्यापाशी फिरकणे व अतिशय घाणेरडा वास टाळता येईल ;

३.९४ "उपचार" म्हणजे कोणत्याही कचऱ्याचे आकारमान घटविण्यासाठी व संभाव्य धोके टाळण्यासाठी त्याचे भौतिक, रासायनिक व जैविक गुणधर्म बदलण्यासाठी संकल्पित केलेल्या पद्धती, तंत्रे किंवा प्रक्रिया ;

३.९५ "उपयोगकर्ता शुल्क" म्हणजे घनकचरा संकलन, वाहतूक, प्रक्रिया व विल्हेवाट लावण्याची सेवा देण्याचा खर्च पूर्णपणे किंवा अंशतः वसूल करण्यापोटी कचरा जनकावर नियम २ मध्ये नमूद स्थानिक संस्था किंवा अन्य अस्तित्वाने निर्धारित केलेले शुल्क ;

३.९६ "अधिभौम जल" म्हणजे वरची माती व भूजल स्तर ह्या दरम्यान म्हणजेच असंयुक्त मातीच्या थरात असणारे पाणी ;

३.९७ "गांडूळखत निर्मिती" म्हणजे गांडूळाचा वापर करून जैवअपघटनिय कचऱ्याचे मिश्र खतात रुपांतर करण्याची प्रक्रिया ;

३.९८ “कचरा निर्माता” म्हणजे घनकचरा निर्माण करणारी प्रत्येक व्यक्ती किंवा व्यक्तींचा समूह, व ह्यामध्ये भारतीय रेल्वे, संरक्षण आस्थापना, इत्यादी सहित प्रत्येक निवासी व बिगर निवासी आवार समाविष्ट आहे ;

३.९९ “कचऱ्याची उतरंड” म्हणजे प्रतिबंध, घट, पुनर्वापर, पुनर्विकरण, पुनर्प्राप्ती व विल्हेवाट ह्यावर भर देऊन घनकचरा व्यवस्थापन करण्यामधील निर्धारित केलेले प्राधान्य ; ह्यामध्ये प्रतिबंधनाला सर्वाधिक प्राधान्य व जमिनीतील भरावात विल्हेवाट ह्यास सर्वात निम्न प्राधान्य आहे ;

३.१०० “कचरा वेचक” म्हणजे कचरा निर्माण होण्याचे स्रोत, रस्ते, डबबे, साहित्य पुनर्प्राप्ती सुविधा, प्रक्रिया व कचरा विल्हेवाट सुविधा केंद्रे, इथून पुनर्वापर व पुनर्विकरण योग्य घनकचरा अनौपचारिकरित्या संकलन करून तो पुनर्विकरण करणाऱ्या व्यक्ती किंवा संस्थांना थेट किंवा मध्यस्थांच्या मार्फत विकण्याच्या करण्याच्या कामात गुंतलेली व त्यावर अर्थार्जन करणारी व्यक्ती किंवा व्यक्तींचा समूह ;

३.१०१ ह्यामध्ये वापरण्यात आलेले पण व्याख्यित न केलेल्या शब्द व संकल्पना यांना पर्यावरण संरक्षण अधिनियम, १९८६, जल (प्रदूषण नियंत्रण व प्रतिबंधन) अधिनियम, १९७४, जल (प्रदूषण नियंत्रण व प्रतिबंधन) उपकर अधिनियम, १९७७ व हवा (प्रदूषण नियंत्रण व प्रतिबंधन) अधिनियम, १९८१ व सर्व कचरा व्यवस्थापन नियम ह्यांना त्या संबंधित अधिनियम / नियम ह्यामध्ये विहित करण्यात आलेले अर्थ लागू असतील.

४. कचरा फेकणे व अन्य उपद्रवावर प्रतिबंध व “स्वच्छ अंगण / आवार / जागा ठेवणे” :

४.१ सार्वजनिक / खासगी जागेत / जागेवर कचरा फेकणे : कचरा फेकण्याच्या अधिकृत सार्वजनिक किंवा खासगी जागा वगळता कोणत्याही व्यक्तीने अन्य कोणत्याही व्यापलेल्या / न व्यापलेल्या / मोकळ्या / रिकाम्या सार्वजनिक किंवा खासगी जागेत कचरा फेकता किंवा ठेवता कामा नये.

४.२ वाहनांमधून कचरा फेकणे : कोणत्याही व्यक्तीने हलणाऱ्या किंवा थांबलेल्या वाहनातून रस्ता, गल्ली, पदपथ, क्रीडांगण, बगीचा, रहदारी बेट येथे कचरा फेकता किंवा ठेवता कामा नये.

४.३ कचरा वाहतूक करणाऱ्या वाहनातून कचरा फेकणे: कचऱ्याची वाहतूक करणारी वाहनांमध्ये तो झाकण्यासाठी व्यवस्था असल्याशिवाय व तशी त्यांची रचना असल्याशिवाय कोणत्याही व्यक्तीने असे टूक किंवा अन्य वाहन चालविता किंवा हलविता कामा नये , जेणेकरून कचरा रस्ता, गल्ली, पदपथ, क्रीडांगण, बगीचा, किंवा रहदारी बेट येथे कचरा उडून तो साचून राहणार नाही.

४.४ सार्वजनिक ठिकाणी उपद्रव निर्माण करणे: तशा विशिष्ट उद्दिष्टांप्रित्यर्थ सर्व प्रकारच्या सार्वजनिक सुविधा किंवा सोयी असण्याच्या जागा वगळता, कोणत्याही व्यक्तीने सार्वजनिक ठिकाणी अन्न शिजवणे, स्नान करणे, शुकणे, लघुशंका करणे, मलविसर्जन करणे, प्राणी / पक्षी यांना खाऊ घालणे किंवा त्यांची विष्टा / मूत्र तिथे पडू देणे, भांडी किंवा इतर वस्तू धुणे / घासणे , अशा गोष्टी करता कामा नयेत.

५. शहरातील घनकचऱ्याचे विलगीकरण, साठवणूक, वितरण व संकलन :

५.१ विनिर्दिष्ट वेगळ्या गटांमध्ये कचऱ्याचे विलगीकरण: शहरातील प्रत्येक घनकचरा निर्मात्याने कचरा निर्माण होण्याच्या स्रोतापाशीच कचऱ्याचे मिश्रण न करता खालील वर्गवारीमध्ये विलगीकरण व साठवणूक करून असा विलग केलेला प्रत्येक ढीग प्राधिकृत डबे, किंवा स्थानीय प्राधिकरण / संस्था यांच्या वेळोवेळीच्या निर्देशानुसार प्राधिकृत कचरा वेचक किंवा संकलक ह्यांचेकडे सोपविण्यासाठी खासगी / सार्वजनिक धारिकेत साठवून ठेवावे ;

- (१) जैविक विघटनशील (ओला) कचरा,
- (२) विनिर्दिष्ट घरगुती धोकाकायक कचरा,
- (३) पूर्ण प्रक्रिया केलेला जैववैद्यकीय कचरा (लागू नियमानुसार),
- (४) बांधकाम व पाडकाम कचरा,
- (५) झाडे व रोपांच्या कटाई केलेल्या भागांसहित मोठ्या प्रमाणावरील बगीचा व फळबागा ह्यामधील कचरा,

(६) पुनर्विकरण योग्य असलेला व नसलेला अन्य सर्व जैवअपघटन योग्य नसलेला (कोरडा) कचरा. नॅप्कीन, डायपर, इत्यादी स्वच्छता विषयक कचरा हा उत्पादक किंवा व्यापारचिन्ह मालकांनी दिलेल्या किंवा अधिकारी / प्राधिकरण यांनी सूचित केलेल्या अन्य आवरणात सुरक्षितरित्या गुंडाळून कोरडा कचरा म्हणून साठवून वेगळा सोपवावा.

(७) नगरपरिषद / नगरपंचायतींनी वेळोवेळी अधिसूचित केलेल्या सूचनांच्या नुसार मोठ्या प्रमाणावर कचरा निर्माण करणाऱ्या सर्व जनकांनी त्यांच्या आवारात कचऱ्याचे व्यवस्थापन करावे.

५.२ कचरा निर्मात्यांमध्ये कचऱ्याच्या विषयाने असलेला जागरूकतेचा स्तर तसेच त्यांच्या परिचालन स्थानीय संस्थेकडे उपलब्ध पायाभूत सुविधांचा विचार करून नगरपरिषद / नगरपंचायत सदर उपविधीच्या अंमलबजावणीसाठी वेगवेगळे टप्पे अधिसूचित करू शकेल.

५.३ घनकचऱ्याचे मिश्रण किंवा सांडलवंड न होता त्याचे सोपे व सुरक्षित संकलन होण्यासाठी व घनकचऱ्याच्या साठवणूक व वितरणासाठी वेगवेगळ्या प्रकारचे अनिवार्य रंगसंकेत व अन्य विनिर्दिष्ट बाबी नगरपरिषद / नगरपंचायत वेळोवेळी अधिसूचित करेल व प्रचलित नियमांचे कचरा निर्मात्यांना पालन करावे लागेल.

५.४ विलगीकरण केलेल्या आवारातील कचऱ्याचे वितरण: आपल्या जमीन, आवार, व इमारतीतून कचरा संकलित करून किंवा करणे सुनिश्चित करून त्याचे विलगीकरण करून, त्याची साठवणूक करून तो नगरपरिषद / नगरपंचायतीने नियुक्त केलेल्या नगरपरिषद / नगरपंचायत कर्मचारी / वाहन / कचरा वेचक / कचरा संकलक ह्यांच्याकडे सोपविणे, हे प्रत्येक कचरा निर्मात्याचे कर्तव्य आहे.

५.५ जैविक विघटनशील कचरा : (अनुसूची २ मधील यादीनुसार जनकाकडून कचरा खत तयार होत नसल्यास) विलगीकरण केलेला जैवअपघटनिय कचरा घ्यांच्या आवारात साठवणूक करून तो नगरपरिषद / नगरपंचायतीने नियुक्त केलेल्या नगरपरिषद / नगरपंचायत कर्मचारी / वाहन / कचरा वेचक / कचरा संकलक ह्यांच्याकडे सोपविणे आवश्यक आहे तसेच मोठ्या प्रमाणावर जैवअपघटनिय कचरा निर्माण करणाऱ्या विनिर्दिष्ट व्यापारी निर्मात्यांना तो वेळोवेळी अधिसूचित केलेल्या जैवअपघटनिय कचरा संकलन केंद्रांमध्ये जमा करणे आवश्यक आहे.

५.६ सर्व निर्मात्यांनी कचरा खत तयार करणे: कचऱ्याची वाहतूक किमान ठेवण्यासाठी कचऱ्याचे स्थानीय स्तरावर कचरा खत तयार करण्यास प्रोत्साहन देण्यात येईल.

५.७ विनिर्दिष्ट घरगुती घातक कचरा: (अनुसूची ३ मध्ये यादी केल्यानुसार) प्रत्येक कचरा निर्मात्याने त्याची साठवणूक करून नगरपरिषद / नगरपंचायतीने दर आठवड्याला किंवा वेळोवेळी पुरविलेल्या संकलन वाहन किंवा महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ / समिती यांनी असा कचरा संकलित करण्यासाठी प्राधिकृत केलेल्या अधिकारणाकडे किंवा महाराष्ट्र शासन किंवा महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ यांनी महाआदेशित केलेल्या अशा कचरा विल्हेवाट लावण्याच्या संकलन केंद्राकडे सोपविणे आवश्यक आहे.

५.८ (अनुसूची ४ मध्ये यादी दिल्यानुसार) प्रक्रिया न केलेला जैववैद्यकीय कचरा : प्रत्येक कचरा निर्मात्याने त्याची झाकलेल्या धारकपात्रात साठवणूक करून नगरपरिषद / नगरपंचायतीने दर आठवड्याला किंवा वेळोवेळी पुरविलेल्या संकलन वाहन किंवा महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ / समिती यांनी असा कचरा संकलित करण्यासाठी प्राधिकृत केलेल्या अधिकारणाकडे किंवा जैववैद्यकीय कचरा (व्यवस्थापन व हाताळणी) नियम, २०१६ नुसार महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ यांनी महाआदेशित केलेल्या अशा कचरा विल्हेवाट लावण्याच्या संकलन केंद्राकडे सोपविणे आवश्यक आहे.

५.९ नगरपरिषद / नगरपंचायत किंवा बांधकाम व विध्वंस कचरा संकलन करण्यासाठी त्यांनी नेमलेल्या अधिकरणाने वेळोवेळी अधिसूचित केल्यानुसारच्या जागी व वेळी बांधकाम व विध्वंस कचरा साठवणूक करून सोपविण्यात आला पाहिजे. छोटे जनक (घरगुती) हे स्रोतास बांधकाम व विध्वंस कचरा विलगीकरण करण्यास व ते नगरपरिषद / नगरपंचायत किंवा त्यांचे अधिकर्ते यांच्या स्थानिक सहाय्य सेवेशी संपर्क साधण्यास जबाबदार असतील. त्यानंतर असा विलगीकरण केलेला बांधकाम व विध्वंस कचरा संकलित करण्यासाठी नगरपरिषद / नगरपंचायत किंवा त्यांचे अधिकर्ते वेगळे वाहन पाठवतील व जनकाने त्यापोटी आवश्यक ते शुल्क भरल्यावर सदर विलागीत कचर प्रक्रिया केंद्रात नेला जाईल. सहाय्य सेवेचा तपशील नगरपरिषद / नगरपंचायतीच्या कार्यालयात व लोकांची मोठ्या प्रमाणावर वर्दळ असेलेल्या भागात उपलब्ध होणे आवश्यक आहे.

५.१० अन्य सर्व जैवविघटन करण्यायोग्य नसलेला ("सुका")— पुनर्विकरण योग्य नसलेला व असलेला असा दोन्ही प्रकारचा-कचरा हा नगर परिषद/नगर पंचायत किंवा संकलन करण्यासाठी त्यांनी नेमलेल्या अधिकरणाने वेळोवेळी अधिसूचित केल्यानुसारच्या जागी व वेळी पाठविलेल्या वाहनामध्ये निर्मात्याने सोपविला पाहिजे.

५.११ मोठ्या प्रमाणावरील बगीचा व फलोद्यान कचरा हा न मिसळता स्रोताच्या ठिकाणी कचरा खतात रुपांतरीत करणे आवश्यक आहे. झाडे छाटण्याबाबत व त्यामुळे निर्माण होणाऱ्या बगीचा व फलोद्यान कचऱ्याच्या साठवणूक व सोपविण्याबाबत नगर परिषद/नगर पंचायत अनुदेश/मार्गदर्शक सूचना जारी करेल व योग्य ते शुल्क अधिसूचित करून व आकारून त्याच्या संकलन व वाहतुकीची व्यवस्था करेल.

५.१२ कचरा जाळणे : कोणत्याही सार्वजनिक किंवा खाजगी मिळकतीत किंवा रस्त्याच्या कडेला कोणत्याही घनकचऱ्याची जाळून विल्हेवाट लावण्यास प्रतिबंध करण्यात येत आहे.

६. नगर परिषद/नगर पंचायती ची उत्तरदायित्व व कर्तव्ये

६.१ वाहतूक कंत्राटदार/स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या नगर परिषद/नगर पंचायत कर्मचाऱ्यांच्या विरोधात कार्यवाही : जर नगर परिषद/नगर पंचायतीचा किंवा कंत्राटदाराचा कर्मचारी कोणत्याही संकलन बिंदुला विलगीकरण केलेला कचरा एकत्र करत असेल किंवा विनिर्दिष्ट वेळापत्रकानुसार कचरा उचलत नसल्यास, नगर परिषद/नगर पंचायती ने अशा कर्मचारी किंवा कंत्राटदाराच्या विरोधात कार्यवाही करणे आवश्यक आहे.

६.२ पायाभूत सुविधा : नागरिकांना सदर उपविधींचे पालन करणे शक्य होण्यासाठी नगर परिषद/नगर पंचायतीने पुरेशा पायाभूत सुविधा पुरविणे आवश्यक आहे. त्याशिवाय जिथे आवश्यक व शक्य असेल तिथे स्थानिक नागरिकांशी विचारविनिमय करून कचरा संकलन सेवा, कचरा फेकण्याचे डबबे, कोरडा कचरा वर्गीकरण केंद्र, कचरा खत केंद्रे उभारली पाहिजेत. सार्वजनिक ठिकाणी मल व मूत्र विसर्जन, स्नान करणे, धुणे इत्यादी उपद्रव टाळण्यासाठी नागरी संघटनांच्या सहाय्याने झोपडवस्तीत पुरेशी सामुहिक स्वच्छतागृहे बांधणे आवश्यक आहे.

६.३ नागरिक स्रोत माहितीसाठी: आपल्या संकेतस्थळावर कचरा खत केंद्रे व कोरडा कचरा वर्गीकरण केंद्रांची यादी प्रदर्शित करून नगर परिषद/ नगर पंचायत कचरा खत केंद्रे व कोरडा कचरा वर्गीकरण माहिती देऊ शकते.

६.४ जैवअपघटनिय पूजेचे साहित्य : समुद्र व नदी किनारे, सरोवरे, तळी, अशा जलाशयांच्या विशिष्ट ठिकाणी अधिसूचित धारकपात्रात फुले, पाने, फळे इत्यादी पूजा साहित्य गोळा करण्यासाठी नगर परिषद/नगर पंचायत ह्या कार्यात रुची असणाऱ्या संस्थांना प्राधिकृत करेल. सदर धारकपात्रात संकलित झालेला कचरा सुयोग्य ठिकाणी कचरा खातात रुपांतरित करण्यात यावा.

६.५ बिंदूवार कचरा संकलन सेवा: शहरातील घनकचऱ्याचे संकलन करण्यासाठी नगर परिषद/नगर पंचायत सार्वजनिक किंवा खाजगी रस्त्यावरील विनिर्दिष्ट संकलन बिंदूची तरतूद करेल. संबंधित अधिकारी/प्राधिकरणाने निरनिराळ्या वस्त्यांसाठी अधिसूचित केलेल्या कचऱ्याच्या विनिर्दिष्ट प्रकारानुसार आपला कचरा नगर परिषद/नगर पंचायत कर्मचारी/वाहन/कचरा वेचक/कचरा संकलक यांना सोपविण्यासाठी निर्मात्याने सदर बिंदू पर्यंत आणून सोपवेल. त्यानुसार स्थानिक नागरी संस्थेने विनिर्दिष्ट मार्गांचे नकाशे विकसित करून ते शहरातील मोक्याच्या ठिकाणी प्रकाशित करावेत.

६.६ स्रोतापाशी संकलन : एक किंवा अनेक इमारतीच्या समूहातील घनकचऱ्याचे संकलन करण्यासाठी नगर परिषद/नगर पंचायत त्यांच्या आवारात धारकपात्रांची व्यवस्था करेल. नगर परिषद/नगर पंचायती च्या संबंधित अधिकारी / प्राधिकरण यांनी अधिसूचित केलेल्या वेळेनुसार नगर परिषद/नगर पंचायती ची वाहने/कामगार यांना सदर धारकपात्रापाशी प्रवेश दिला जाईल.

६.७ जमीन भरावाच्या ठिकाणी प्राप्त कचऱ्याचा माहितीसाठी: विविध जमीन भरावाच्या व कचरा प्रक्रिया ठिकाणी जाणाऱ्या कचऱ्याची मासिक माहिती नगर परिषद/नगर पंचायत सार्वजनिकरित्या प्रकाशित करेल. सदर माहिती नगर परिषद/नगर पंचायतीचे कार्यालय व संकेतस्थळी उपलब्ध असणे आवश्यक आहे.

६.८ सार्वजनिक ठिकाणी कचऱ्याच्या सामुहिक संकलन पेट्या :—

(क) आवश्यक वारंवारतेने बिंदूवार कचरा संकलनाची व्यवस्था नगर परिषद/नगर पंचायती कडून होईपर्यंतची अंतरिम व्यवस्था म्हणून नगर परिषद/नगर पंचायत स्वतः किंवा त्याचे अभिकरण सार्वजनिक रस्त्यांवर व अन्य ठिकाणी योग्य अशा कचरा संकलन पेट्यांची व्यवस्था करेल व नगर परिषद/नगर पंचायती च्या संकेतस्थळावर तसे अधिसूचित करेल.

(ख) संबंधित निर्माते हे विलगीकरण केलेला कचरा सदर सामुहिक कचरापेट्यांमध्ये सोपवतील व नगर परिषद / नगर पंचायती कडून त्याचे संकलन करण्यात येईल. नगर परिषद/नगर पंचायत किंवा त्यांच्या अभिकर्त्यांनी सदर विलगीकरण होण्याची व सार्वजनिक उपद्रव व आरोग्यास धोका निर्माण न होण्याची खबरदारी घ्यावी. जैवअपघटनिय व बिगर जैवअपघटनिय कचऱ्यासाठी वेगवेगळ्या सामुहिक कचरापेट्या असणे आवश्यक आहे. अशा ठिकाणांचा व तेथील कचरा संकलन करण्याच्या वेळापत्रक व व्यवस्थांची यादी नगर परिषद/नगर पंचायती च्या कार्यालयात व संकेतस्थळावर उपलब्ध असणे आवश्यक आहे.

(ग) सदर सामुहिक कचरापेट्या भरून ओसंडणार नाहीत किंवा खुल्या वातावरणाला उघड होणार नाहीत व कचरा वेचक, भटके प्राणी किंवा पक्षी इत्यादी घटक त्यातून कचरा फैलावणार नाहीत, याची नगर परिषद / नगर पंचायती चे अधिकारी/प्राधिकरण यांनी वेळोवेळी काळजी घेणे आवश्यक आहे.

६.९ सुका कचरा वर्गीकरण केंद्रे/साहित्य पुनर्प्राप्ती सुविधा: पुनर्विकरण योग्य असलेल्या व नसलेल्या कचऱ्याचे सुलभ वर्गीकरण नियमित होण्यासाठी नगर परिषद/नगर पंचायत आवश्यक व शक्य असतील तेवढ्या कोरडा कचरा वर्गीकरण केंद्रांची व्यवस्था करेल. सदर कोरडा कचरा वर्गीकरण केंद्रे ही शासन किंवा अन्य अस्तित्वाच्या सदर उद्दिष्टार्थ उपलब्ध असलेल्या जमिनीवर किंवा सार्वजनिक ठिकाणी किर्यास्क किंवा खोक्यांच्या स्वरूपात असतील व कचरा वेचक/ कचरा संकलक यांच्या सहकारी संस्था किंवा नगर परिषद/नगर पंचायती ने प्राधिकृत केलेल्या/नेमलेल्या अन्य अभिकर्त्यांकडून सदर केंद्रांचे परिचालन करण्यात येईल. वर्गीकरण केल्यावर पुनर्विकरण करण्यायोग्य नसलेला उर्वरित कचरा हा प्रक्रियेसाठी कचरा विल्हेवाट केंद्रे किंवा जमीन भरावासाठी वाहतूक करण्यात येईल. असे केंद्र त्यांच्या आजूबाजूने जाणाऱ्या लोकांना दिसणार नाहीत अशा पद्धतीने त्यांना कुंपण/भिंत घालण्यात यावी.

६.१० संकलनाचे वेळापत्रक व मार्ग : शहरातील वेगवेगळ्या घनकचऱ्याचे संकलन करण्यासाठी दैनंदिन व साप्ताहिक वेळापत्रके व मार्ग ठरलेले असणे व संबंधित अधिकारी/प्राधिकरण यांनी ते अधिसूचित करणे आवश्यक आहे. सदरचा तपशील नगर परिषद/नगर पंचायती चे कार्यालय व संकेतस्थळ व शहरातील मोक्याच्या ठिकाणी उपलब्ध असणे आवश्यक आहे.

६.११ त्याचप्रमाणे नगर परिषद/नगर पंचायत किंवा त्यांचे अनुज्ञप्तीधारक यांच्या बांधकाम व विध्वंस कचरा व बगीचा व फलोद्यान कचरा संकलन करण्याच्या व्यवस्थेचे वेळापत्रक जशी बाब असेल त्यानुसार अधिकारी/प्राधिकरण यांनी सर्वसामान्य लोक व अशा कचऱ्याचे मोठ्या प्रमांवीरल जनक, यांच्यासाठी उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे.

६.१२ अचानक तपासणी : (क) नगर परिषद/नगर पंचायती ने सोपविलेली कामगिरी पूर्ण करण्यासाठी किंवा (ख) अशी कामगिरी सोपवायची असल्यास ती कशा पद्धतीने करावी हे निर्धारित करण्यासाठी किंवा उपविधीच्या तरतुदींचे अनुपालन होते आहे किंवा कसे, ह्याची तपासणी करण्यासाठी नगर परिषद/नगर पंचायती च्या प्राधिकृत अधिकाऱ्यांना / अभिकर्त्यांना आवश्यक ते साहाय्य घेऊन कोणत्याही आवारात वाजवी वेळेत प्रवेश करण्याचा अधिकार असेल.

६.१३ उपद्रव शोधक : सदर उपद्रव शोधकांना योग्य असे गणवेश व वाहने देऊन अधिकारी/प्राधिकरण सदर उपद्रव शोधकांची नेमणूक व सबलीकरण करेल.

६.१४ प्रसिद्धी : नागरिक माहिती सेवा: आकाशचिन्हे, जाहिराती, पत्रके, आकाशवाणी व दूरचित्रवाणी वर उद्घोषणा, वर्तमानपत्रे व अन्य उपलब्ध साधनांच्या द्वारे नगर परिषद/नगर पंचायत सदर उपविधीच्या तरतुदींची प्रसिद्धी करेल जेणेकरून नागरिकांमध्ये त्यांच्या वैधानिक कर्तव्यांच्या बाबत व नगर परिषद/नगर पंचायतीच्या सेवा, पुनर्विकरण , उपद्रव प्रतिबंधक शास्त्री व दंड याबाबत जागरूकता निर्माण होईल.

६.१५ पदनिर्देशित अधिकारी व नियमित अहवाल : संबंधित अधिकारी/प्राधिकरण हे त्यांच्या नियंत्रणाखालील अधिकारी पदनिर्देशित करतील व सदर अधिकारी हे नियोजन व वेळापत्रकानुसार सदर उपविधीमधील नगर परिषद/नगर पंचायती ची विनिर्दिष्ट उत्तरदायीत्वे व जबाबदाऱ्या पार पाडतील. विनिर्दिष्ट योजना व वेळापत्रक व त्या साध्य होण्यासोबतच त्यातील त्रुटी कारणासहित सुद्धा अधिकारी/प्राधिकरण यांनी नगर परिषद / नगर पंचायतीच्या संकेतस्थळावर उघड करणे आवश्यक आहे.

६.१६ पारदर्शकता व सार्वजनिक प्रवेशयोग्यता: पारदर्शकता व सार्वजनिक प्रवेशयोग्यता असण्यासाठी नगर परिषद /नगर पंचायती ने सर्व आवश्यक माहिती संकेतस्थळावर प्रसिद्ध करणे आवश्यक आहे. उदाहरणार्थ www._____.gov.in. इत्यादी .

६.१७ शासकीय संस्थांशी समन्वय : सदर उपविधींचे अनुपालन होण्यासाठी नगर परिषद/नगर पंचायत त्यांच्या स्थानिक हद्दीतील किंवा नियंत्रणातील शासकीय अभिकरणे व प्राधिकरणे यांच्याशी समन्वय साधतील.

६.१८ सर्व सार्वजनिक रस्ते, जागा, वसाहती, झोपडवस्त्या, बाजारपेठ, पर्यटनस्थळे, बगीचे, दहन व दफन भूमी यांची दररोज किंवा नियमित कालावधीने स्वच्छ करण्याची खबरदारी नागरी स्थानिक संस्थेने घेणे आवश्यक आहे. तसेच सदर ठिकाणाहून व घरोघरी कचरा संकलित करून जवळच्या कचरापेटीतून बंद वाहनातून त्याची वाहतूक अंतिम विल्हेवाट लावण्याच्या ठिकाणी करण्याबाबत नागरी स्थानिक संस्था वचनबद्ध असणे आवश्यक आहे.

६.१९ दैनंदिन स्वच्छतेच्या कामासाठी व घनकचरा व्यवस्थापन कार्यासाठी नागरी स्थानिक संस्था त्यांचे स्वतःचे / बाह्यस्त्रोतीत/करारतत्वावरील आरोग्य कर्मचाऱ्यांचा व वाहनांचा उपयोग करतील, जेणेकरून नागरी संस्था आपले विभाग स्वच्छ व नीटनेटके ठेवू शकतील.

६.२० शहरातील दैनंदिन स्वच्छता प्रणालीचे व्यवस्थापन करण्यासाठी नागरी स्थानिक संस्था प्रत्येक प्रभागात तक्रार केंद्र, आवश्यकतेनुसार कचरा पेट्या/डबे, सार्वजनिक शौचालये/स्वच्छतागृहे स्थापन करतील व सर्व कचरा अंतिम विल्हेवाट लावण्यासाठी प्रक्रिया केंद्र किंवा जमिनीत जिरविण्यासाठी वाहतूक करतील.

६.२१ उपयोगकर्ता शुल्क: कचरा व्यवस्थापन सेवा दिल्यापोटी अनुसूची १ मध्ये व वेळोवेळी नमूद दराने नागरी स्थानिक संस्था घरगुती/आवारांकडून उपयोगकर्ता शुल्क वसूल करू शकतील. सदर उद्दिष्टांप्रीत्यर्थ नागरी स्थानिक संस्था नगर परिषद/नगर पंचायती च्या सर्व प्रभागांमध्ये प्रत्येक घरातून/आवारातून कचरा संकलित करण्यासाठी कर्मचारी/पदनिर्देशित व्यक्ती नेमून घनकचरा व्यवस्थापन नियम २०१६ चे अनुपालन करतील.

६.२२ प्रत्येक घर/अंगण/आवार येथील कचरा संकलन करण्यासाठी वेळ निर्धारित करणे आवश्यक आहे. सर्वसाधारणपणे सदर वेळ ही सकाळी ७-०० ते ११-०० अशी असावी, परंतु गरजेप्रमाणे यात बदल करावा. परंतु नागरी स्थानिक संस्थेने विशेष स्वच्छता करण्यासाठी नियोजित वेळात अनुपालन करणे आवश्यक आहे (ज्याचा आवाज अनुज्ञेय पातळी पर्यंत असेल) अशा घंटा/उद्घोषक/हॉर्न ह्या कचरा संकलन करणाऱ्या वाहनावर बसविण्यात याव्यात. जेणेकरून कचरा संकलन करणारा कामगार त्याच्या येण्याची वर्दी देऊ शकेल.

६.२३ व्यावसायिक आस्थापना/दुकाने/बाजारपेठ ह्या ठिकाणी कचरा संकलन हे सर्वसामान्यपणे सकाळी ९:०० ते १२:०० पर्यंत करण्यात यावे. परंतु गरजेप्रमाणे यात बदल करावा.

६.२४ घरे व आस्थापनांच्या मधून कचरा संकलन करण्यासाठी दर/उपयोगकर्ता शुल्क/दर पुढीलप्रमाणे आहेत : —

अनुसूची-१

भाग अ: उपयोगकर्ता शुल्क

घरे व आस्थापनांच्या मधून कचरा संकलन करण्यासाठीचे दर / उपयोगकर्ता शुल्क खालीलप्रमाणे आहेत:—

(रक्कम रूपये प्रतिमहा)

क्र.	वर्गवारी	नगर परिषद (अ व ब वर्ग)	नगर परिषद (क वर्ग) / नगर पंचायत
	घन कचरा निर्मिती १०० किलोग्राम पेक्षा कमी		
१	प्रति घर	३०	१५
	व्यावसायिक आस्थापना		
२	दुकाने, दवाखाने इत्यादी	४५	३०
३	शोरूम (उपकरणे / फर्निचर / ऑटोमोबाइल / इलेक्ट्रॉनिक्स इ.)	८०	६०
४	गोदामे	८०	६०
५	उपहारगृहे व हॉटेल	८०	६०
६	राहण्याची व जेवणाची व्यवस्था असणारी हॉटेल	१००	८०
	रुग्णालये		
७	पन्नास खाटांपेक्षा कमी	८०	६०
८	पन्नास खाटांपेक्षा जास्त	१२०	९०
	संस्था		
९	शैक्षणिक संस्था, वसतिगृहे	६०	४५
१०	धार्मिक संस्था	६०	४५
११	शासकीय / निमशासकीय कार्यालये	६०	४५
१२	विवाह कार्यालये / मनोरंजन सभागृहे / एक पडदा चित्रपटगृहे	५००	३००
१३	खरेदी केंद्रे / बहुपडदा चित्रपटगृहे	१०००	५००
१४	फेरीवाले	३०	१५
१५	पर्यटन स्थळी घोड्याची लीद	३००	२००
१६	हंगामी दुकाने किंवा आनंद मेळा / सत्संग / खाद्य महोत्सव / फटाक्याचे दुकान	स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी मासिक शुल्क न आकारता एक वेळ शुल्क निर्धारित करावे	

टीप: उपरोक्त दर हे सर्व नगरपरिषदा व नगर पंचायती मध्ये लागू असतील.

- सदर अधिसूचना जारी होण्याच्या अगोदर एखादी नगर परिषद किंवा नगर पंचायत उपरोक्त शुल्कापेक्षा जास्त दराने उपयोगकर्ता शुल्क आकारत असल्यास सदर नगर परिषद किंवा नगर पंचायत यांनी अशा दराने आकारणी करावी. उपरोक्त दर हे दरवर्षी ५% वाढविण्यात यावेत.
- सोबत जोडलेले दारोदारी किंवा बिंदूवार कचरा संकलन करण्याचे शुल्क हे प्रत्येक प्रभाग / विभागातील प्राधिकृत व्यक्ती / संस्था करतील. विहित दर हे नगर परिषद / नगर पंचायतीच्या वतीने रीतसर प्रसिद्ध करण्यात यावेत व कचरा व्यवस्थापन वाहनावर सुद्धा प्रदर्शित करण्यात यावेत. प्राधिकृत संस्था / व्यक्ती हे कचरा व्यवस्थापन वाहनावर सुद्धा सोबत जोडलेले दारोदारी किंवा बिंदूवार कचरा संकलन करण्याचे शुल्क हे प्रत्येक प्रभाग / विभागातील प्राधिकृत व्यक्ती / संस्था यांचे नाव लिहितील.
- कोणताही कचरा हाताने हाताळला जाणार नाही. पण अपवादात्मक परिस्थितीत जर कचरा हाताने हाताळणे व मानवी श्रमाचा वापर करून उचलणे आवश्यक असल्यास अशा परिस्थितीत मानवी श्रमांचा वापर हा सर्व प्रकारची विहित काळजी व खबरदारी व संरक्षक व वैयक्तिक सुरक्षा उपकरणे वापरून करण्यात यावा.

- संबंधित नगर परिषद / नगर पंचायत यांनी निर्देशित केलेली ठिकाणे, रस्ते व उद्यानात ठेवलेल्या कचरा पेट्या, डबे इत्यादी द्वारे एखादी व्यक्ती / पक्षकार कचऱ्याची विल्हेवाट न लावता प्रतिबंधित केलेल्या अन्य ठिकाणी लावत असल्यास, अशा परिस्थितीत नागरी स्थानिक संस्थेला अशा व्यक्ती / संस्थेकडून अनुसूची १ व २ मधील विनिर्दिष्ट केल्यानुसार शास्ती / संयुक्तीकरण शुल्क वसूल करता येईल.

अनुसूची १

भाग ब : (शास्तीची अनुसूची)

कचरा फेकणे, उपद्रव निर्माण करणे व स्वच्छ अंगण उल्लंघन केल्यापोटी शास्ती (किमान शास्ती रुपयांमध्ये)			
क्रमांक	तपशील	नगर परिषद (अ व ब वर्ग)	नगर परिषद (क वर्ग) / नगर पंचायत
विलगीकरण , साठवणूक, वितरण व संकलन याबाबतचे उल्लंघन			
१	विलगीकरण न केलेला व वेगळ्या डब्यांमध्ये साठवण न केलेला कचरा सोपविल्याबद्दल :—		
	(अ) घरातून / व्यावसायिक आस्थापना		
	पहिला प्रसंग	२००	१००
	नंतरच्या प्रत्येक प्रसंगी	५००	३००
	(ब) मोठ्या प्रमाणावरील कचरा निर्माण करणारे जनक		
	पहिला प्रसंग	१०००	५००
	नंतरच्या प्रत्येक प्रसंगी	३०००	१५००
२	कचरा जाळण्याबद्दल .	५०००	५०००
विशिष्ट वर्गवारी / परिस्थिती			
३	सार्वजनिक सभा / समारंभ संपल्यावर चार तासांच्या आत स्वच्छता न केल्याबद्दल	स्वच्छता अनामत रक्कम जप्त करणे	

अनुसूची २

जैवअपघटनिय व पुनर्प्रक्रियायोग्य कचऱ्याची विशादिकरणात्मक यादी

जैवअपघटनिय कचरा “जैवअपघटनिय कचरा” म्हणजे झाडे व प्राणीजन्य “ओला” कचरा	पुनर्प्रक्रियायोग्य कचरा “पुनर्प्रक्रियायोग्य कचरा” म्हणजे मूळ उत्पादनाशी साम्य असलेल्या किंवा नसलेल्या नवीन उत्पादनाच्या निर्मितीसाठी कचऱ्यापासून कच्चा माल तयार करण्याची प्रक्रिया.
<ul style="list-style-type: none"> • चहापत्ती, अंड्याची टरफले, फळे व भाज्यांच्या साली यासह स्वयंपाकघरातील कचरा • मांस व हाडे • बगीचा व पानांचा पाचोळा व फुलांचा कचरा • मातीने भरलेला कागद • स्वच्छता केल्यावर गोळा केलेली घरातील धूळ • नारळाच्या साली • राख 	<ul style="list-style-type: none"> • वर्तमानपत्रे • कागद, पुस्तके व मासिके • काच • धातूच्या वस्तू व वायर • प्लास्टिक • कपड्याच्या चिंध्या • चामडे • रेवझीन • रबर • लाकूड / लाकूड सामान • वेष्टन साहित्य

अनुसूची ३

विनिर्दिष्ट धोकादायक कचरा :

<ul style="list-style-type: none"> • सूक्ष्मतुषारित्र डबे • विजेऱ्या व बटन सेल • पूड व घरगुती स्वयंपाकघर व सांडपाणी मार्ग स्वच्छ करणारे घटक व त्यांचे डबे. • चारचाकीच्या विजेऱ्या, तेल गाळण्या, चारचाकी केयर उत्पादने व उपभोग्य वस्तू. • रसायने व विद्रावक पदार्थ व त्यांचे डबे • सौंदर्यप्रसाधन साधने, रसायन आधारित कीटकनाशके व त्यांचे डबे • दिव्याचे बल्ब, ट्यूब लाईट व सी एफ एल दिवे • मुदत संपलेली औषधे व त्यांचे डबे • रंग, तेल, वंगण, गोंड, पातळ करणारे पदार्थ व त्यांचे डबे • कीटकनाशक व तणनाशक व त्यांचे डबे • छायाचित्रे / श्राव्य / दृक्श्राव्य साधने व त्यांचे डबे, रसायने • लाकूडसामानाचे वेष्टन असलेले स्टायरो फोम व मऊ फोम, वेष्टन व उपकरणे • तापमापक व पारा असलेली उत्पादने
--

अनुसूची ४

जैववैद्यकीय कचऱ्याची यादी: (जैववैद्यकीय नियमांमधील उतारा)

<p>जैववैद्यकीय कचरा</p> <p>“जैववैद्यकीय कचरा ” म्हणजे मानवाच्या किंवा प्राण्यांच्या रोगनिदान, उपचार, किंवा लसीकरण किंवा त्याच्याशी संबंधित संशोधन उपक्रम किंवा त्याच्या उत्पादन किंवा चाचणी यामधून निर्माण झालेला कचरा.</p> <p>प्रवर्ग क्रमांक ४— तीक्ष्ण वस्तूंचा कचरा (सुया, पिचकारी, सुरी, पाती, काच — ज्यामुळे अंतर्वेध किंवा चीर पडू शकते. ह्यामध्ये वापरलेले व न वापरलेले तीक्ष्ण वस्तू समाविष्ट आहेत)</p> <p>प्रवर्ग क्रमांक ५ — फेकून दिलेली औषधे व सायटोटोक्सिक औषधे (मुदतबाह्य, प्रदूषित व फेकून दिलेल्या औषधांचा कचरा असतो)</p> <p>प्रवर्ग क्रमांक ६—घन कचरा (रक्ताने व शारीरिक स्त्रावाने प्रदूषित झालेल्या वस्तू , कापूस, ड्रेसिंग, प्लास्टरचे मलीन साचे, अंथरूण व रक्ताने प्रदूषित झालेले अन्य साहित्य)</p> <p>प्रवर्ग क्रमांक ७— घन कचरा (नळ्या, मूत्रशलाका, अंतरनीला संच, इत्यादी सारख्या विल्हेवाट योग्य वस्तूंचा निर्माण झालेला कचरा इत्यादी).</p>

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

कैलास बधान,
शासनाचे उप सचिव.

URBAN DEVELOPMENT DEPARTMENT

Madam Cama Marg, Hutatma Rajguru Chowk,
Mantralaya, Mumbai 400 032, dated the 1st July 2019

NOTIFICATION

THE MAHARASHTRA MUNICIPAL COUNCILS, NAGAR PANCHAYATS AND INDUSTRIAL TOWNSHIPS ACT, 1965.

No. SWM-2018/CR126(2)/UD-34.—Whereas, by the Government Notification, Urban Development Department No. SWM-2018/CR126(2)/UD-34, dated 19th December, 2018 published in the *Maharashtra Government Gazette*, dated 19th December, 2018, issued in pursuance of the provisions of section 312(A) of the Maharashtra Municipal Councils, Nagar Panchayats and Industrial Townships Act, 1965 (Mah. XL of 1965) (hereinafter referred to as “the said Act”), the Government of Maharashtra has invited objections and suggestions within period of fifteen days from the date of publication thereof in the *Maharashtra Government Gazette*, to its proposal to implement by-laws in Municipal Councils and Nagar Panchayats of the State ;

And whereas, the Government has received one objections and suggestions pursuant to the said Notification, within the period specified therein ;

Now, therefore, after considering the said objections and suggestions; Government of Maharashtra is finalizing these bye-laws and in exercise of the powers conferred by section 312 (A) of the said Act and of all other powers enabling it in that behalf, Government of Maharashtra, hereby directs Municipal Councils and Nagar Panchayats of Maharashtra State to implement these by-laws.

1. **Name in brief and beginning:**—(1) These By-laws shall be called “Solid Waste (Management and Handling), Cleanliness and Sanitation By-laws for Municipal Councils and Nagar Panchayats”, as the case may be and will come into operation from the date of this notification.

(2) These By-laws shall remain in force until amended in accordance with The Maharashtra Municipal Councils, Nagar Panchayats and Industrial Township Act, 1965 and SWM Rules 2016, due notice of such amendment being published in the local newspapers of the State of Maharashtra.

2. **Applicability** :—These by-laws shall be applicable within the limits of all the Municipal Councils and Nagar Panchayats of the Maharashtra and each and every public place within the jurisdiction of Municipal Councils and Nagar Panchayats, to every generator of municipal solid waste and to every premise under the ownership or occupation of any person/institute within the limits of the Municipal Councils and Nagar Panchayats.

3. **In these by-laws and the Schedule attached thereto, the following words shall have the meaning herein defined i.e. :—**

3.1 “Aangan”/premises/place means any place in front of, or adjacent to any side of any premises, extending to the road, kerb side including the footpath kerb, drain, nala, plot or premises;

3.2 “Aerobic Composting” means a controlled process involving microbial decomposition/breaking down of organic matter in the presence of oxygen;

3.3 “Agency/Agent” means any entity/person appointed or Authorised by Municipal Councils and Nagar Panchayats to act on its behalf, for discharge of duties or functions i.e. sweeping of streets, collection and transportation of waste, processing of waste, collection of charges/fines and other such delegated responsibilities etc.;

3.4 "Anaerobic Digestion" means a controlled process involving microbial decomposition/ breaking down of organic matter in absence of oxygen;

3.5 "Authorisation" means the permission given by the State Pollution Control Board or Pollution Control Committee, as the case may be, to the operator of a facility or urban local authority, or any other agency responsible for processing and disposal of solid waste as per prevalent acts and rules;

3.6 "Bio-degradable waste" means any organic material that can be degraded by micro-organisms into simpler stable compounds; for example the waste of plant and animal origin e.g. kitchen waste, food & flower waste, leaf litter, garden waste, animal dung, fish/meat waste and any other material that gets degraded/decomposed by the action of micro-organisms;

3.7 "Bio-Medical Waste" means any waste, which is generated during the diagnosis, treatment or immunization of human beings or animals or in research activities pertaining thereto or in the production or testing of biological, and including categories mentioned in Schedule IV of the by-laws ;

3.8 "Biomethanation" means a process which entails enzymatic decomposition/ breaking down of the organic matter by microbial action to produce methane-rich biogas;

3.9 "Brand Owner" means a person or company who sells any commodity under a registered brand label.

3.10 "Buffer Zone" means zone of no-development to be maintained around solid waste processing and disposal facility, exceeding 5 TPD of installed capacity. This will be maintained within the total area allotted for the solid waste processing and disposal facility.

3.11 "Bulk Waste Generator" means the owner, occupier or any other person representing owners and occupiers of House(s)/Flat(s), Group of Houses/Flats, housing society(s) / complex(s), Restaurant(s); Hotel(s), Market(s), Industrial Estate(s) and Shopping Complex(s) / Mall(s) and includes buildings occupied by the Central Government Ministries, Departments or Undertakings, State Government Departments or Undertakings, Local Bodies, Public Sector Undertakings or Private Companies, Hospital(s), Nursing Home(s), School(s), College(s), University(s), Other Educational Institutions, Hostel(s), Hotel(s), Commercial Establishment(s), Places of Worship, Stadia and Sports complexes, clubs, gymkhanas, marriage halls, recreation/entertainment complexes having an average waste generation rate exceeding 100 kg per day; or other establishment sources / premises that are specifically identified and notified by the officials of Municipal Councils/Nagar Panchayats of the concerned Zone/area to be so;

3.12 "Bulk garden and horticultural waste" means bulk waste from parks, gardens, traffic islands, road medians etc. including grass and wood clippings, weeds, woody 'brown' carbon-rich material such as pruning, branches, twigs, wood chipping, straw or dead leaves and tree trimmings, which cannot be accommodated in the daily collection system for bio-degradable waste;

3.13 "By-laws" means regulatory framework notified by State / Urban Local Body, census town and notified area townships for facilitating the implementation of these rules in their jurisdiction.

3.14 "Census Town" means an urban area as defined by the Registrar General and Census Commissioner of India;

3.15 "Collection" means lifting and removal of solid waste from designated collection points or any other location;

3.16 "Collection at Source" means the collection of municipal solid waste by Municipal Councils/Nagar Panchayats directly from the premises of any building or common premises of a group of buildings. This is also referred to as "point to point collection";

3.17 "Combustible Waste" means non-biodegradable, non-recyclable, non-reusable, non-hazardous solid waste having minimum calorific value exceeding 1500 kcal/kg and excluding chlorinated materials like plastic, wood pulp, etc;

3.18 "Composting" means a controlled process involving microbial decomposition/degradation/breaking down of organic matter including vermi-composting – which is a process of using earthworms for conversion of biodegradable waste into compost;

3.19 "Community Service" means to serve the community by sweeping of road, cleaning of walls, tree guard portion etc.;

3.20 "Contractor" means a person or firm that undertakes a contract to provide materials or labour to perform a service or do a job for service providing authority;

3.21 "Construction and Demolition waste" means waste from building materials, debris and such rubble resulting from construction, remodeling, repair and demolition operations;

3.22 "Co-processing" means use of non-biodegradable and non-recyclable solid waste having calorific value exceeding 1500 kcal as raw material or as a source of energy or both to replace or supplement the natural mineral resources and fossil fuels in industrial processes;

3.23 "Decentralised processing" means establishment of dispersed facilities for localised processing of biodegradable waste and recovery of recyclables closest to the source of generation so as to minimize transportation of waste for processing or disposal;

3.24 "Delivery" means handing over any category of solid waste to a Municipal Council and Nagar Panchayat worker or any other person appointed, Authorised or licensed persons by the Municipal Councils and Nagar Panchayats for taking delivery of such waste;

3.25 "Disposal" means the final and safe disposal of post-processed residual solid waste and inert street sweepings and silt from surface drains on land as specified in Schedule I to prevent contamination of ground water, surface water, ambient air and attraction of animals or birds;

3.26 "Domestic Hazardous Waste" means discarded paint drums, pesticide cans, CFL bulbs, tube lights, medicines including expired medicines, broken mercury thermometers, batteries, used needles and syringes and contaminated gauge, etc., generated at the household level;

3.27 "Door to Door Collection" means collection of solid waste from the door step of households, shops, commercial establishments, offices, institutional or any other non-residential premises and includes collection of such waste from entry gate or a designated location on the ground floor in a housing society, multi storied building or apartments, large residential, commercial or institutional complex or premises;

3.28 "Door-to-Door Collection System Municipal Vehicle" means the bell-ringing or such vehicle (includes a carriage, cart, van, dray, truck, hand-cart, bicycle, cycle-rickshaw, auto-rickshaw, motor vehicle and every wheeled conveyance which is used or is capable of being used on a street) provided by Municipal Councils and Nagar Panchayats or through their agencies for point to point collection of Municipal Solid Waste.

3.29 "Dry Waste" means waste other than bio-degradable waste and inert street sweepings and includes recyclable and non-recyclable waste, combustible waste and sanitary napkin and diapers, etc;

3.30 "Dry Waste" means the category of municipal solid waste referred to at No.5.1 (6) of these by-laws;

3.31 "Dry Waste Sorting Center" means any designated land, shed, kiosk, or structure located on any Municipal Councils and Nagar Panchayats or Government land or in a public space which is Authorised to receive and sort dry waste;

3.32 "Dump Sites" means a land utilized by local body for disposal of solid waste without following the principles of sanitary land filling;

3.33 "Extended Producer Responsibility" (EPR) means responsibility of any producer of packaging products such as plastic, tin, glass and corrugated boxes, etc., for environmentally sound management, till end-of-life of the packaging products;

3.34 "Facility" means any establishment wherein the solid waste management processes namely segregation, recovery, storage, collection, recycling, processing, treatment or safe disposal are carried out;

3.35 "Fine" means penalty imposed on waste generators or operators of waste processing and disposal facilities under the by-laws for non-compliance of the directions contained in these by-laws;

3.36 "Generator of Waste" means any person generating solid waste within the limits of Municipal Councils and Nagar Panchayats;

3.37 "Handling" includes all activities relating to sorting, segregation, material recovery, collection, secondary storage, shredding, baling, crushing, loading, unloading, transportation, processing and disposal of solid wastes;

3.38 "Hazardous Waste" means any waste, which by reason of any of its physical, chemical, reactive, toxic harm able, explosive or corrosive characteristics causes danger or is likely to cause danger to health or environment, whether alone or when in contact with other wastes or substances and shall include wastes specifically listed in Schedule III of these by-laws.

3.39 "House-gully"/Lane/Service Lane means a passage or strip of land, constructed, set apart or utilized for the purpose of serving as a drain or of affording access to the latrine, urinal, cesspool or other receptacle for filthy or other polluted matter by persons employed in the removal of cleaning thereof or in the removal of such matters there from;

3.40 "Incineration" means an engineered process involving burning or combustion of solid waste to thermally degrade waste materials at high temperatures;

3.41 "Inert" means wastes which are not bio-degradable, recyclable or combustible street sweeping or dust and silt removed from the surface drains;

3.42 "Inert Solid Waste" means any solid waste or remnant of processing whose physical, chemical and biological properties make it suitable for sanitary land filling;

3.43 "Informal Waste Collector" includes individuals, associations or waste traders who are involved in collection, sorting, sale and purchase of recyclable materials;

3.44 "Landfill" means a waste disposal site for the deposit of residual solid waste in a facility designed with protective measures against pollution of ground water, surface water and air fugitive dust, windblown litter, bad odour, fire hazard, bird menace, pests or rodents, greenhouse gas emissions, slope instability and erosion;

3.45 "Leachate" means the liquid that oozes and seeps through solid waste or other medium and has extracts of dissolved or suspended material from the media;

3.46 "Litter" means all refuse and other such waste material which, tends to create nuisance, dirt, insanitary conditions, ugliness and endangers cleanliness, public orderliness & movement,

environment, public health, safety, life and welfare if dropped, thrown, scattered, deposited or left un-cleaned or unpicked as against the provision under these by-laws;

3.47 "Littering" means carelessly spreading litter so that falls, descends, blown, seeps, percolates or otherwise escapes or is likely to fall, descend, blown, seep, percolate or otherwise escape into or onto any public or private place; Or causing, permitting or allowing litter to fall, descend, blow, seep, percolate or otherwise escape into or onto any public or private place;

3.48 "Local Body" for the purpose of these by-laws means and includes the Municipal Council, Nagar Panchayat and Census Towns, and notified Industrial Townships with whatever name they are called in Maharashtra;

3.49 "Lysometer" means a device which is used to measure the movement of water in or through the medium of soil layer or which is used to collect the leached water for qualitative analyses.

3.50 "Market" includes any place where persons assemble for the sale of, or for the purpose of exposing of sale, meat, fish, fruits, vegetables, animals intended for human food or any other articles of human needs whatsoever, with or without the consent of the owner of such place notwithstanding that there may be no common regulation for the concourse of buyers and sellers and whether or not any control is exercised over the business of, or the person frequenting, the market by the owner of the place or by any other person;

3.51 "Materials Recovery Facility" (MRF) means a facility where non-compostable solid waste can be temporarily stored by the local body or any other entity mentioned in rule 2 or any person or agency authorised by any of them to facilitate segregation, sorting and recovery of recyclables from various components of waste by authorised informal sector of waste pickers, informal recyclers or any other work force engaged by the local body or entity mentioned in rule 2 for the purpose before the waste is delivered or taken up for its processing or disposal;

3.52 "Chief Officer" means the Chief Officer of the Municipal Council or Nagar Panchayat.

3.53 "Municipal Council" means the Municipal Council established under The Maharashtra Municipal Councils, Nagar Panchayats And Industrial Townships Act, 1965 (Act No. XL of 1965.)

3.54 "Municipal Solid Waste" includes commercial and residential wastes generated in a Municipal or Notified Local Body in either Solid or Semi -Solid form excluding industrial hazardous waste but including properly and fully treated bio-medical waste(as per applicable by-laws);

3.55 "Non-Biodegradable Waste" means any waste that cannot be degraded by micro-organisms into simpler stable compounds;

3.56 "Nuisance" includes any act, omission, place, animal or thing which causes or is likely to cause injury, danger, annoyance or offense to the sense of sight, smell, hearing, breath, modesty and dignity or disturbance to movement, work, rest or sleep, or which is or may be dangerous to life or injurious to health or property;

3.57 "Nuisance Detectors" (NDs) means those employees of Municipal Councils and Nagar Panchayats, who are appointed by Municipal Councils and Nagar Panchayats to detect acts of Public nuisance etc. under the by-laws;

3.58 "Occupier" includes—

(a) Any person who for the time being is paying or is liable to pay to the owner the rent or any portion of the rent of the land or building in respect of which such rent is paid or is payable; in occupation of, or otherwise using, any land or building or part thereof, for any purpose whatsoever;

(b) An owner in occupation of, or otherwise using his land or building;

(c) A rent- free tenant of any land or building;

- (d) A licensee in occupation of any land or building; and
- (e) Any person who is liable to pay to the owner damages for the use and occupation of any land or building;
- (f) The custodian or evacuee of property in respect of evacuated property vested in him under the Administration of Evacuee Property Act; and
- (g) The General Manager of a Railway and the head of a Govt. Department, in respect of properties under their respective control;

3.59 "Operator of a facility / Operator of concession" means a person or entity, who owns or operates the concession for handling, collection, sorting, storage, transportation, processing and disposal of municipal solid waste and it also includes any other agency appointed by the local body / municipal authority for management and handling of municipal solid waste in its area and any other entity or agency appointed by the local body;

3.60 "Pellet Forming" means a process used to make pellets, which will be small cubes/cuboids or cylindrical pieces from solid waste and will also include fuel pellets which is obtained from garbage.

3.61 "Person" means any person or persons and shall include any shop or establishment or firm or company or association or body of individuals whether incorporated or not and their agents; assignee etc;

3.62 "Point to Point Collection" means the system of collection of solid waste from specific pick-up points as designated by Municipal Councils and Nagar Panchayats, up to which the generator must bring the collected and stored waste for delivery in vehicles so provided/appointed by the Municipal Councils and Nagar Panchayats ;

3.63 "Premises" means any land or building or part of a building and includes—

- (a) The garden, ground and out- houses, if any, appertaining to a building or part of a building; and
- (b) Any fittings affixed to a building or part of a building for the more beneficial enjoyment thereof ;

3.64 "Primary Collection" means collecting, lifting and removal of segregated solid waste from source of its generation including households, shops, offices and any other non-residential premises or from any collection points or any other location specified by the local body;

3.65 "Processing" means any scientific process by which solid waste is treated for processing for the purpose of reuse, recycling or transformation into new products or making it suitable for land filling;

3.66 "Public Nuisance" means any act, omission, offence or wrong-doing which causes or is likely to cause nuisance (as defined) in any public place;

3.67 "Public Place" means any place which is open to the use and enjoyment of the public, whether it is actually used or enjoyed by the public or not;

3.68 "Rubbish" includes ashes, broken bricks, broken glasses, dust, malba, mortar and refuse of any kind which is not filth;

3.69 "Receptacle" means container, including bins and bags, used for the storage of any category of municipal waste as prescribed by Municipal Councils and Nagar Panchayats from time to time;

3.70 "Recycling" means the process of transforming segregated non-biodegradable solid waste into raw materials for producing new products, which may or may not be similar to the original products;

3.71 "Redevelopment" means rebuilding of old residential or commercial buildings at the same site, where the existing buildings and other infrastructures have become dilapidated;

3.72 "Refuse Derived Fuel"(RDF) means fuel derived from combustible waste fraction of solid waste like plastic, wood, pulp or organic waste, other than chlorinated materials, in the form of pellets or fluff produced by drying, shredding, dehydrating and compacting of solid waste ;

3.73 "Refuse" means any waste matter generated out of different activities, processes, either degradable/non-degradable garbage and rubbish /inert in nature in either solid or semi-solid form which cannot be consumed, used or processed by the generator in its existing form;

3.74 "Residual Solid Waste" means and includes the waste and rejects from the solid waste processing facilities which are not suitable for recycling or further processing;

3.75 "Sanitary Land Filling " means the final and safe disposal of residual solid waste and inert wastes on land in a facility designed with protective measures against pollution of ground water, surface water and fugitive air dust, wind-blown litter, bad odour, fire hazard, animal menace, bird menace, pests or rodents, greenhouse gas emissions, persistent organic pollutants slope instability and erosion;

3.76 "Sanitation" means the promotion of hygiene and the prevention of disease and other Causes of ill health related to environmental factors. However, the relevant provisions in respect of sanitation and health; in "Maharashtra Municipal Council Sanitation and Public Health Byelaws" and "Maharashtra Municipal Council Malaria and other Mosquito borne Diseases Byelaws etc "; shall continue to prevail, as usual.

3.77 "Sanitary Waste" means wastes comprising of used diapers, sanitary towels or napkins, tampons, condoms, incontinence sheets and any other similar waste;

3.78 "Schedule" means the Schedule appended to these by-laws;

3.79 "Secondary Storage" means the temporary containment of solid waste after collection at secondary waste storage depots or MRFs or bins for onward transportation of the waste to the processing or disposal facility;

3.80 "Segregation" means sorting and separate storage of various components of solid waste namely biodegradable wastes including agriculture and dairy waste, non-biodegradable wastes including recyclable waste, non-recyclable combustible waste, sanitary waste and non-recyclable inert waste, domestic hazardous wastes, and construction and demolition wastes;

3.81 "Service Provider" means an authority providing public utility services like water, sewerage, electricity, telephone, roads, drainage, etc;

3.82 "Solid Waste" means and includes solid or semi-solid domestic waste, sanitary waste, commercial waste, institutional waste, catering and market waste and other non-residential wastes, street sweepings, silt removed or collected from the surface drains, horticulture waste, agriculture and dairy waste, treated bio-medical waste excluding industrial waste, bio-medical waste and e-waste, battery waste, radio-active waste generated in the area under the local authorities and other entities mentioned in rule 2;

3.83 "Sorting" means separating various components and categories of recyclables such as paper, plastic, cardboards, metal, glass, etc., from mixed waste as may be appropriate to facilitate recycling; means separating organic, inorganic, recyclable and hazardous wastes into categories to facilitate recycling;

3.84 "Stabilizing" means the bio-logical decomposition of bio-degradable wastes to a stable state where it generates no leachate or offensive odours and is fit for application to farm land ,soil erosion control and soil remediation;

3.85 "State Board" means, as applicable, the State Pollution Control Board of a state.

3.86 "Street Vendor" means any person engaged in vending of articles, goods, wares, food items or merchandise of everyday use or offering services to the general public, in a street, lane, side walk, footpath, pavement, public park or any other public place or private area, from a temporary built up structure or by moving from place to place and includes hawker, peddler, squatter and all other synonymous terms which may be local or region specific; and the words

“street vending” with their grammatical variations and cognate expressions, shall be construed accordingly;

3.87 “Source” means the premises from which waste is generated.

3.88 “Stabilized Bio degradable Waste” means the biologically stabilized (free of pathogens) waste resulting from the mechanical / biological treatment of bio-degradable waste; only when stabilized such waste can be used with no further restrictions;

3.89 “Storage” means the temporary containment of municipal solid waste in receptacles; to prevent littering, attraction to vectors, stray animals and excessive foul odour;

3.90 “Street” includes any way, road, lane, square, court, alley, gully, passage, whether a thoroughfare or not and whether built upon or not, over which the public have a right of way and also the roadway or footway over any bridge or causeway.

3.91 “Tipping Fee” means a fee or support price determined by the local authorities or any state agency Authorised by the State Government to be paid to the concessionaire or operator of waste processing facility or for disposal of residual solid waste at the landfill;

3.92 “Transfer Station” means a facility created to receive solid waste from collection point located by Urban Local Body and transport in bulk in covered vehicles or containers to waste processing and, or, disposal facilities;

3.93 “Transportation” means conveyance of solid waste, either treated, partly treated or untreated from a location to another location in an environmentally sound manner through specially designed and covered transport system so as to prevent the foul odour, littering and unsightly conditions and accessibility to vectors, animals and birds;

3.94 “Treatment” means the method, technique or process designed to modify physical, chemical or biological characteristics or composition of any waste so as to reduce its volume and potential to cause harm;

3.95 “User Fee” means a fee imposed by the State Government or local body and any entity mentioned in rule 2 on the waste generator to cover full or part cost of providing solid waste collection, transportation, processing and disposal services.

3.96 “Vadose Water” means the water situated between top soil and ground water table level, *i.e.* in the unsaturated soil strata.

3.97 “Vermi Composting” means the process of conversion of bio-degradable waste into compost using earth worms;

3.98 “Waste Generator” means and includes every person or group of persons, every residential premises and non-residential establishments including Indian Railways, Defense establishments, which generate solid waste;

3.99 “Waste Hierarchy” means the priority order in which the solid waste is to be managed by giving emphasis to prevention, reduction, reuse, recycling, recovery, processing and disposal, with prevention being the most preferred option and the disposal at the landfill being the least;

3.100 “Waste Picker” means a person or groups of persons informally engaged in collection and recovery of reusable and recyclable solid waste from the source of waste generation the streets, bins, material recovery facilities, processing and waste disposal facilities for sale to recyclers directly or through intermediaries to earn their livelihood.

3.101 Words and expressions used herein but not defined, but defined in the Environment (Protection) Act, 1986, the Water (Prevention and Control of Pollution) Act, 1974, Water (Prevention and Control of Pollution) Cess Act, 1977 and the Air (Prevention and Control of Pollution) Act, 1981 and all the Waste Management Rules shall have the same meaning as assigned to them in the respective Acts/Rules.

4. Prohibition of littering, and other nuisances and ensuring “Clean Aangan/Premises/Place”

4.1 Littering in/on any public/private place: No person shall throw or deposit litter in any occupied/unoccupied/open/vacant public or private place except in Authorised public or private litter receptacles.

4.2 Littering from vehicles: No person shall throw or deposit litter upon any street, road, sidewalk, playground, garden, traffic island or other public/private place from any vehicle either moving or parked.

4.3 Litter from waste carriage vehicles: No person shall drive or move any truck or other vehicle filled with litter unless such vehicles are so designed to cover the litter and loaded as to prevent any litter from being blown off or deposited upon any road, sidewalks, traffic islands, playground, garden or other public place.

4.4 Creating Public Nuisance: No person shall cook, bathe, spit, urinate, defecate, feed animals / birds or allow their droppings/poop, wash utensils or any other object or keep any type of storage in any public place except in such public facilities or conveniences specifically provided for any of these purposes.

5. Segregation, storage, delivery and collection of Solid Waste :

5.1 Segregation of waste into separate specified groups: Every generator of Municipal Solid Waste shall separate the waste at source of generation into the following categories as applicable and shall store separately, without mixing it for segregated storage in Authorised storage bins, private/public receptacles for handing over or delivering to Authorised waste pickers or waste collectors as directed by the local authority/body from time to time ;

- (1) Bio-degradable (wet) waste,
- (2) Specified domestic hazardous waste,
- (3) Fully treated Bio-medical waste (as per applicable rules),
- (4) Construction and demolition waste,
- (5) Bulk garden and horticulture waste including tree and plant trimmings,
- (6) All other non biodegradable (dry) waste including recyclable and non-recyclable waste. Sanitary waste like napkins, diapers, tampons etc. shall be securely wrapped in pouches provided by the manufacturers or brand owners or in suitable wrappers as instructed by the official / authority and shall be stored with the dry waste for handing over.
- (7) All bulk generators shall manage the waste at their premises as per instructions notified by the Municipal Councils and Nagar Panchayats from time to time.

5.2 The Municipal Councils and Nagar Panchayats may separately notify different stages for implementation of the by-laws taking into account the level of awareness among generators of waste as well as availability of operational infrastructural support in their Local Body.

5.3 The Municipal Councils and Nagar Panchayats shall separately notify from time to time the mandatory colour coding and other specifications of receptacles prescribed for storage and delivery of different types of solid waste to enable safe and easy collection without any mixing or spillage of waste, which generators of different types of solid waste shall have to adhere to.

5.4 Delivery of segregated premises waste: It shall be the duty of every generator of municipal solid waste, either owner or occupier of every land and building to collect or cause to be collected from their respective land, premises and building, to segregate waste and to store and deliver the same to the municipal worker/vehicle/waste picker / waste collector deployed by the Municipal Councils and Nagar Panchayats for the purpose.

5.5 Bio-degradable Waste: Segregated Bio-degradable Municipal Solid Waste (as per the illustrative list in Schedule II if not composted by the generator, shall be stored by them within their premises and its delivery shall be ensured to the municipal worker/vehicle/waste picker / waste collector or to the bio-degradable waste collection vehicle provided for specified

commercial generators of bulk bio-degradable waste at such times as may be notified from time to time.

5.6 Composting by all generators: Local composting of waste shall be promoted to minimize transportation of waste.

5.7 Specified Household Hazardous Waste: (as listed in Schedule III) shall be stored and delivered by every generator of waste to the collection vehicle, which shall be provided weekly/periodically by Municipal Council or Nagar Panchayat or any other Agency Authorised by the Maharashtra Pollution Control Board (MPCB) for collection of such waste, or to a center designed for collection of such waste for disposal in a manner that is mandated by the Government of Maharashtra or the Maharashtra Pollution Control Board (MPCB).

5.8 Untreated Bio-Medical Waste (as listed in Schedule IV) shall be collected & stored in specified type of covered receptacles and delivered by every generator of such waste to the collection vehicle which shall be provided weekly/periodically by Municipal Council or Nagar Panchayat or any other Agency Authorised by the Maharashtra Pollution Control Board (MPCB), or to a center designated for collection of such waste, for disposal in manner that is mandated by Maharashtra Pollution Control Board (MPCB) in accordance with the Bio-Medical Waste (Management & Handling) Rules, 2016.

5.9 Construction and Demolition waste shall be stored and delivered separately at such spot and at such time as notified by Municipal Council or Nagar Panchayat or its agent from time to time for collection of such waste. Small generators (household level) shall be responsible to segregate the Construction & Demolition waste at source by contacting a local help-line of Municipal Council or Nagar Panchayat or its agent who shall then send a vehicle to pick up such segregated construction & demolition waste on payment of necessary charges by the said generator and transport this waste to a processing center. The details of local Help line of Municipal Councils and Nagar Panchayats shall be available in the Offices of the Municipal Councils and Nagar Panchayats and on their website.

5.10 All Other Non-biodegradable ("Dry") waste – both recyclable and non-recyclable – shall be stored and delivered by every generator of waste to the dry waste collection vehicle, which shall be provided by concerned Municipal Council or its Agents at such spots and at such times as may be notified by them from time-to-time for collection of such waste.

5.11 Bulk garden and horticultural waste shall be kept un-mixed and composted at source. The Municipal Council shall also notify Instructions/ guidelines with regard to pruning of trees and storage and delivery of tree trimmings including segregated garden and horticultural waste by charging suitable fees as notified by it from time to time, for collection and transport to its facility.

5.12 Burning of Waste: Disposal by burning of any type of solid waste at roadsides, or at any private or public property is prohibited.

6. Obligatory Duties of Municipal Councils and Nagar Panchayats

6.1 Action against Transport Contractors / Employees of Municipal Councils and Nagar Panchayats: Municipal Council or Nagar Panchayat shall take action against the Transport Contractor and/or Agents/employees of Municipal Council or Nagar Panchayat, if any worker of the contractor or of any Municipal Council or Nagar Panchayat mixes segregated waste at any point of collection, or fails to pick up waste as per the specified time schedule.

6.2 Infrastructure Facilities: Municipal Councils and Nagar Panchayats shall provide adequate infrastructure facilities to assist citizens' compliance with these by-laws. In addition to waste collection services, litter bins, dry waste sorting centers, and composting centers shall be set up, wherever possible and essential, in consultation with local citizens. Adequate community toilets shall be provided in slum localities with the participation of Community Based Organizations to prevent nuisance such as defecating/urinating, washing and bathing in public places.

6.3 Citizen Resource Base: The Municipal Councils and Nagar Panchayats shall facilitate information about composting as well as recycling of dry waste through composting centers and dry waste sorting centers listing them on its website.

6.4 Bio-Degradable puja articles: The Municipal Councils and Nagar Panchayats shall Authorise interested organizations to collect bio-degradable 'puja' articles (flowers, leaves, fruits etc.) at certain designated sites near water-bodies such as beaches, lakes, ponds, etc. in notified receptacles. The collection from such receptacles shall preferably be composted at a suitable location.

6.5 Point-to-Point Waste Collection Services: The Municipal Councils and Nagar Panchayats shall provide for the collection of the municipal solid waste from specific pick-up points on a public or private road up to which the generator must bring the collected, segregated and stored waste for delivery to municipal worker/vehicle/waste picker / waste collector provided by Municipal Council or Nagar Panchayat according to the route plans at such times and at such spots as notified by the concerned official/authority in advance for specified types of waste for different localities. Accordingly the ULB should develop specific route maps & publish them at all strategic locations in the city.

6.6 Collection at Source: Municipal Councils and Nagar Panchayats shall provide for the collection of municipal solid waste from premises of a building or group of buildings from waste storage receptacles kept on the premises to which Municipal Council or Nagar Panchayat vehicles / workers shall be provided access at such times as may be notified by the concerned official/authority of Municipal Councils and Nagar Panchayats.

6.7 Data about waste received at landfill: Municipal Councils and Nagar Panchayats shall release publicly, the monthly data about the quantity of waste going to the different landfills and waste processing sites. Such information shall be available at the Office and on Municipal Councils and Nagar Panchayats website.

6.8 Community Bins in public places :—

(a) Municipal Councils and Nagar Panchayats shall provide and maintain suitable community bins on public roads or other public spaces, as determined by the Municipal Councils and Nagar Panchayats itself or through an agent as an interim arrangement till Municipal Council or Nagar Panchayat make provision for collection at source or point-to-point collection at the required frequencies and shall notify the same on Municipal Councils and Nagar Panchayats website from time to time.

(b) Segregated waste shall be delivered by the concerned generators to such community bins, and thereafter collected by Municipal Councils and Nagar Panchayats. The Municipal Council or Nagar Panchayat or its Agents to ensure compliance of segregation and avoidance of public nuisance and health hazards from these community bins. Every community bin shall be separate for bio-degradable and non-bio-degradable waste. Details of all such places including the arrangements and schedules of waste collection from such places shall be available at the Office and on Municipal Councils and Nagar Panchayats website.

(c) Official/Authority of Municipal Councils and Nagar Panchayats shall ensure that at no point of time the community bins are overflowing nor exposed to open environment and prevent their scattering by rag pickers, stray animals or birds etc.

6.9 Dry Waste Sorting Centers / Material Recovery Facilities: In order to regulate and facilitate the sorting of the recyclable and non-recyclable waste, the Municipal Council or Nagar Panchayat shall provide for as many dry waste sorting centers as possible and required. These dry waste sorting centers shall be on Municipal Council land or Nagar Panchayat land or land belonging to the Government or any other entity, made available especially for this purpose, or in the form of sheds or kiosks provided at suitable public places and shall be manned/operated by registered cooperative societies of waste pickers / licensed recyclers or any other Agents Authorised / appointed by Municipal Council or Nagar Panchayat. The non-recyclable waste, which remains after sorting shall be further, transported from such sorting centers from time-to-

time to waste disposal sites for processing or land-filling. Such centers shall be fenced/ screened in such a way that waste shall not be visible to passersby.

6.10 Time schedule and route of collection: The daily and weekly time schedules and routes of Municipal Councils and Nagar Panchayats collection of different types of solid waste shall be fixed and notified in advance by the concerned official/authority. Details shall be available at all Offices and on the Municipal Councils and Nagar Panchayats website and all strategic locations in the city.

6.11 Similarly, the arrangements for the collection of construction and demolition waste, and garden and horticultural waste, by Municipal Council or Nagar Panchayat or its licensees shall be made available to the public as well as to the bulk generators of waste by the official/authority as the case may be.

6.12 Surprise checks: Any Authorised Officer / Agent of Municipal Council shall have right to enter, at all reasonable times, with such assistance as he considers necessary, any place for the purpose of (i) performing any of the functions entrusted to him by Municipal Council or Nagar Panchayat (ii) determine whether, and if so, in what manner, any such functions are to be performed, or whether any provisions of these by-laws has been complied with.

6.13 Nuisance Detectors: The official/authority shall provide and strengthen the system of Nuisance Detectors by providing suitable uniforms and vehicles to Nuisance Detectors.

6.14 Publicity: Citizen Information Services: The Municipal Councils and Nagar Panchayats shall publicize the provision of the by-laws through the media of signs, advertisement, leaflets, announcement on radio and televisions, newspapers and through any other appropriate means, so that all citizens are made aware about the statutory duties of citizens and the Municipal Councils and Nagar Panchayats for services, recycling, anti-litter and anti-nuisance penalties and fines as mentioned in Part B of Schedule I attached herewith.

6.15 Designated officers and periodic reports: The official/authority concerned shall designate officers under their control who shall be responsible for implementing the obligatory responsibilities of Municipal Councils and Nagar Panchayats specified under these by-laws in accordance with the plans and time schedules for implementation. The specific plans and time schedules and achievements against the same along with reasons for short falls, if any, shall also be shared publicly by the official/authority through the Municipal Councils and Nagar Panchayats website.

6.16 Transparency and Public Accessibility: To ensure greater transparency and public accessibility, the Municipal Councils and Nagar Panchayats shall provide all necessary information that is required to be publicized through its website eg., www._____.gov.in.etc.

6.17 Co-ordination with Government Bodies: Municipal Councils and Nagar Panchayats shall co-ordinate with other government agencies and authorities, to ensure compliance of these by-laws, within local body under the jurisdiction or control of local body.

6.18 The Municipal Councils and Nagar Panchayats shall ensure arrangements for cleaning daily or at set intervals and all the year through at all the public roads, places, colonies, slums, local body, markets and tourism places, parks of the urban body, cremation grounds etc. And Municipal Councils and Nagar Panchayats shall be committed to collect and carry the garbage and transport it from there to the final disposal place in closed vehicles.

6.19 The Municipal Councils and Nagar Panchayats shall utilize its own/outsourced/contract sanitation workers and vehicles in carrying out sanitation and solid waste management functions for full or partial daily cleaning work, so that the urban body is able to keep its area neat and clean in public interest.

6.20 In order to manage the complete daily cleaning system of the city, the Municipal Councils and Nagar Panchayats may establish complaint redressal centre, garbage bin/container at suitable places as required, transfer stations to transport the garbage to the landfill for final disposal, processing unit, etc.

6.21 User Charges: The Municipal Councils and Nagar Panchayats shall levy user charges from the households / premises for the waste management services rendered as per the table given in Schedule –I and as determined from time to time. For this purpose, the urban local body shall appoint its staff/designated persons in all the wards of the Council and Nagar Panchayat to collect garbage from every home/premises in compliance with Solid Waste Management Rules, 2016.

6.22 Schedule will be fixed compulsorily in each area to collect garbage from each house/premises/Aangan. Usually, the time will be from 7.00 to 11.00 in the morning but could vary. The Municipal Councils and Nagar Panchayats should ensure compliance for the same and for the special cleaning purpose. A bell/horn/announcement (whose sound must not be over the permissible sound limit) should be fitted on the vehicle of garbage collection/blown by worker so that the residents can be made aware of collection being undertaken.

6.23 The time for garbage collection from commercial establishments/shops/markets shall be from 9.00 to 12.00 in the morning in general but can vary.

6.24 The User Charges/Fees on monthly basis for collecting garbage from home and establishments for Garbage Collection are fixed as per Part A of Schedule I attached herewith.

Schedule-I

Part A: User charges

The User Charges/Fees for collecting garbage from home and establishments for Garbage Collection are fixed as follows:—

(Amount in Rs. Per month)

Sr.No.	Categorisation	Municipal Council (Class A & B)	Municipal Councils (Class C) And Nagar Panchayats
	MSW generation less than 100 kg.		
1	Residential	30	15
	Commercial		
2	Shops, Clinic etc.	45	30
3	Showroom (Appliances/furniture/Automobiles/Electronics etc.)	80	60
4	Godown	80	60
5	Hotels and Restaurants	80	60
6	Hotels having lodging and boarding	100	80
	Hospitals		
7	Less than 50 beds	80	60
8	More than 50 beds	120	90
	Institutions		
9	Educational institutes, Hostels	60	45
10	Religious institutions	60	45
11	Government/semi Government Offices	60	45
12	Marriage halls/Recreational hall/Single Screen Theatre	500	300
13	Malls/Multiplex	1000	500
14	Hawkers	30	15
15	Horse excreta at Tourist place	300	200
16	Seasonal stalls or Recreation Activities such as Anand mela/Satsang/Funfair/Cracker stall etc.	One time charges as decided by ULBs and not monthly based	

Note.—Above rates are applicable to all Municipal Councils and Nagar Panchayats,

- In case any Municipal Council or Nagar Panchayats has levied user charges by notifying it prior to this notification and such rates are higher than the aforesaid rates, in that case the Municipal Council or Nagar Panchayats shall continue to levy such rates. The above rates will be increased by at least 5 percent every year.
- The charges for door to door or point garbage collection as Part A of Schedule I shall be collected only by the Authorised institution/person of each ward/area. The stipulated rates shall be properly advertised by the Municipal Councils and Nagar Panchayats and the rates shall also be displayed on the Waste Management Vehicles. The Authorised institution/person shall also write the name of the Authorised institution/person on the Waste Management Vehicles.
- If the waste material is not disposed by any person on the designated sites, waste bins, litter bins, containers kept on the road and parks by the concerned municipal council or Nagar Panchayat and is disposed by any person/party elsewhere where waste disposal is prohibited, in such circumstances, Fine/compounding charges can be levied on the concerned person/party in addition to fine as per the Part B of Schedule I.

Schedule-I
Part B: Fines

Littering, Creating Nuisance and Clean Aangan Violation fines (Minimum Fines In Rupees)			
Sr.No	Particulars	Municipal Council (Class A & B)	Municipal Councils (Class C) And Nagar Panchayats
Segregation, storage, delivery and collection violations			
1	For delivering waste that is not segregated and not stored in separate bins:		
	a) Households/Commercial establishment		
	1st instance	200	100
	Every repeated instance	500	300
	b) bulk generator		
	1st instance	1000	500
	Every repeated instance	3000	1500
2	For burning waste.	5000	5000
Specific Categories / Situations			
3	For not cleaning-up after public gathering/ event within 4 hours	Forfeiture of cleanliness deposits	

*Schedule-II***Illustrative list of biodegradable and recyclable waste**

<p>Biodegradable Waste</p> <p>“Biodegradable waste” means “wet” waste of plant and animal origin.</p>	<p>Recyclable waste</p> <p>“Recyclable waste” means “dry” waste that can be transformed through a process into raw materials for producing new products, which may or may not be similar to the original products.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Kitchen Waste including: tea leaves, egg shells, fruit and vegetable peels • Meat and bones • Garden and leaf litter, including flowers • House dust after cleaning • Coconut shells • Ashes 	<ul style="list-style-type: none"> • Newspapers • Paper, books and magazines • Glass • Metal objects and wire • Plastic • Cloth Rags • Leather • Rexene • Rubber • Wood /furniture • Packaging • Soiled paper

Schedule III

Specified hazardous waste

- Aerosol cans
- Batteries and button cells
- Bleaches and household kitchen and drain cleaning Agents & its Containers.
- Car batteries, oil filters and car care products and consumables
- Chemicals and solvents and their containers
- Cosmetic items, chemical-based Insecticides and their containers
- Light bulbs, tube-lights and compact fluorescent lamps (CFL)
- Discarded Medicines and its containers,
- Paints, oils, lubricants, glues, thinners, and their containers
- Pesticides and herbicides and their containers
- Photographic audio/video tapers and their containers, chemicals
- Styrofoam and soft foam packaging of furniture, packaging and equipment
- Thermometers and mercury-containing products

*Schedule IV***List of Bio-medical waste: (Extract from the Bio-Medical Waste Rules)**

Bio-medical waste
<p>“Bio-medical waste” means any waste, which is generated during the diagnosis, treatment or immunization of human beings or animals or in research activities pertaining thereto or in the production or testing of biological.</p> <p>Category No. 4 Waste sharps (Needles, syringes, scalpels, blades, glass, etc. that may cause puncture and cuts. This includes both used and unused sharps)</p> <p>Category No. 5 Discarded Medicines and Cytotoxic drugs (waste comprising of outdated, contaminated and discarded medicines)</p> <p>Category No. 6 Solid Waste (Items contaminated with blood, and body fluids including cotton, dressings, soiled plaster casts, lines, beddings, other material contaminated with blood)</p> <p>Category No. 7 Solid Waste (waste generated from disposable items other than the waste sharps such as tubing's, catheters, intravenous Sets etc).</p>

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

KAILAS BADHAN,
Deputy Secretary to Government.